

nummer 5/1981

Echtscheiding

W

wetenschappelijk

O

onderzoek - en

D

documentatie

C

centrum

Justitiële verkenningen

Inhoud

z.

Voorwoord

5 **drs. C. Cozijn** Echtscheiding: een bron van problemen

A. Skolnick Het Amerikaanse gezin in de massacultuur en de sociale wetenschappen: voorstelling en realiteit

9 **dr. C. van der Werff** Opvattingen over echtscheiding en alimentatie

mr. M. R. Duintjer-Kleijn De omgangsregeling na scheiding

9 **E. P. Benedek en R. S. Benedek** Joint custody: oplossing of illusie?

Literatuuroverzicht

5 Strafrecht en strafrechtspleging

5 Criminologie

5 Psychiatrische zorg

5 Kinderbescherming

7 Politie

9 Drugs

Boekwerken

Voerwoord

Het thema 'echtscheiding' heeft de laatste jaren, zowel in de massamedia als in de wetenschappelijke literatuur veel aandacht ondervonden. Ook Justitiële Verkenningen meent dat dit onderwerp een themanummer rechtvaardigt.

De eerste bijdrage in dit nummer, getiteld: 'Echtscheiding: een bron van problemen' van de hand van drs. C. Cozijn, geeft een overzicht van de ontwikkeling van het aantal echtscheidingen en de daarmee samenhangende belasting van de rechtspraak en de advocatuur. Ook het alimentatievraagstuk krijgt in deze beschouwing aandacht.

De schrijfster van het daarop volgende Amerikaanse artikel, dat in bewerkte vorm is opgenomen, vraagt zich af of het gezinsleven nog toekomst heeft. Zij meent deze vraag bevestigend te kunnen beantwoorden, mits we afstappen van de hooggespannen verwachtingen die we onder meer danken aan het beeld dat de massamedia ons voorspiegelen.

Vervolgens geeft dr. C. van der Werff o.a. op grond van recent WODC-onderzoek, inzicht in opvattingen over echtscheiding en alimentatie in een artikel met gelijklopende titel.

In een echtscheidingsnummer mag een artikel over de omgangsregeling niet ontbreken. Over dit onderwerp is een bijdrage opgenomen van mr. M. R. Duintjer-Kleijn.

Het themanummer wordt afgesloten met een bewerkt artikel van twee Amerikaanse deskundigen, over een onderwerp dat in de toekomst wellicht ouders en wetgever zal gaan bezighouden, nl. het co-ouderschap na scheiding.

chtscheiding: een bron van problemen

door Drs. C. Cozijn*

1. Inleiding

In de tweede helft van de zestiger jaren is een ontwikkeling op gang gekomen die in menig opzicht revolutionair te noemen was. En gemeten aan het aantal heilige huisjes dat omver werd gehaald is het beslist geen beperkte revolutie geweest. De traditionele machtsverdeling in de samenleving werd doorbroken en alom hoorde men de roep om inspraak en medezeggenschap. Het beleid diende 'aan de basis' gefundeerd te zijn en zou 'van onderop' vorm gegeven moeten worden. Ook op andere terreinen gebeurde veel. Zo diende de wetenschap de ivoren toren te verlaten en zich in te zetten voor de ontwikkeling van de samenleving. De derde methodenstrijd barstte los, vooral in de sociale wetenschappen. De religieuze verzuiling had haar eindpunt bereikt en de secularisering nam toe, hetgeen onder andere tot uitdrukking kwam in de als maar meer leeg blijvende kerken. Het sexuele taboe werd doorbroken waardoor buitenechtelijk geslachtsverkeer meer tolerant werd tegemoet getreden en de weerstanden tegen anticonceptie en gezinsplanning langzaam, maar zeker, geslecht werden. Het monopolie van de hetero-sexuele relatie werd nu ook openlijk doorbroken, zodat de homoseksuelen de tweede fase op hun weg naar volledige integratie konden bereiken, te weten de fase van de openlijke discriminatie als gevolg van het feit dat de homosexualiteit en de homoseksueel zelf in de openbaarheid kwamen.

Het spreekt welhaast vanzelf dat deze veranderingen niet aan het gezin en het huwelijk zijn voorbijgegaan. Door de veranderingen in de sexuele moraal heeft het huwelijk de

* C. Cozijn is medewerker bij de afdeling wetgevingsonderzoek van het WODC.

monopolistische claim op de seksualiteit verloren, zodat het huwelijk ook in dit opzicht moet concurreren met niet-huwelijkse relaties tussen personen. Ook de procreatie geschiedt niet meer uitsluitend via het huwelijk. Nu kan tegen dit laatste worden ingebracht dat er in alle tijden kinderen uit niet-huwelijkse relaties werden geboren. Nieuw is nu echter dat op vele terreinen wetgeving in voorbereiding is om het onderscheid tussen deze zgn. natuurlijke kinderen en de wel uit een huwelijk geboren wettige kinderen op te heffen. Het sterkst wordt dit geïllustreerd door de plannen tot erfrechtelijke gelijkstelling van wettige en natuurlijke kinderen.

6

Tegelijk met het wegvallen van de monopolistische claims van het huwelijk op seksualiteit en procreatie heeft het gezin als exclusieve woonvorm afgedaan. Talloos, zowel in aantal als in variëteit, zijn de experimenten geweest op het terrein van de alternatieve samenlevingsvormen. Commune, centraal wonen en LAT-relaties zijn dan ook termen geworden die bij grote groepen mensen gemeengoed zijn geworden. Huwelijk en gezin zijn niet alleen hun exclusieve positie verloren, zij zijn ook instabieler geworden. Echtscheiding, als de meest vergaande illustratie van instabiliteit en desintegratie van huwelijk en gezin, neemt sedert het begin van de jaren zestig bij voortduring toe. We zagen dan ook tot voor kort een daling van het aantal nieuwe huwelijken, gepaard met een stijging van het aantal echtscheidingen. De daling van het aantal nieuwe huwelijken is inmiddels tot staan gekomen, maar de stijging van het aantal echtscheidingen zal zich nog enkele jaren voortzetten (Frinking, 1977).

De toename van het aantal echtscheidingen is echter niet alleen een indicator van groeiende instabiliteit en desintegratie van huwelijk en gezin, maar is vooral een bron van een groot aantal afgeleide problemen. Zo betekent elke echtscheiding een belasting voor de rechterlijke macht en de advocatuur. Elke echtscheiding levert in principe een alimentatieprobleem op, al wordt in lang niet alle echtscheidingen een verplichting tot alimentatiebetaling opgelegd. Maar ook wanneer een alimentatieverplichting is opgelegd blijven er problemen ontstaan of

komen nieuwe aan de oppervlakte.

Alimentaties worden, afgaande op de veelgehoorde klachten, nogal eens onvolledig, te laat of zelfs helemaal niet betaald. Maar ook wanneer de alimentatieplichtige zich volledig van zijn schulden kwijt, blijven er problemen te over. Zo werd in 1972 de aanpassing van de alimentatiebedragen voor schommelingen in het loonpeil wettelijk in principe verplicht gesteld. Terwijl deze verplichting de draagkracht van de alimentatieontvangende partij min of meer garandeerde, werd van de zijde van de alimentatiebetalers de klacht gehoord dat hun draagkracht minder snel steeg dan de wettelijk verplichte stijging van de door hen te betalen alimentaties. In de Memorie van Toelichting op het wetsontwerp 'Wijziging van de regelen omtrent de indexering van uitkeringen voor levensonderhoud' (Handelingen, 1980-1981) wordt echter aangetoond dat aan dit bezwaar nauwelijks gewicht mag worden toegekend.

Ook met betrekking tot de duur van de alimentatiebetaling is discussie gerezen. Op dit moment is een interdepartementale werkgroep belast met advisering aan de regering omtrent verschillende mogelijkheden voor de regeling van een maximum duur van de alimentatiebetaling.

Het toenemend aantal echtscheidingen veroorzaakte ook in vrij korte tijd een vrij sterke toename van het aantal één-oudergezinnen. Van alle problemen die dat met zich meebrengt is het probleem van de omgang tussen de 'andere' ouder en diens kinderen beslist niet het geringste. Beide ouders zouden, niet gehinderd door de andere ouder, met hun kinderen omgang moeten hebben indien zij dat wensen. En ook omgekeerd moeten kinderen van gescheiden ouders omgang met hun beide ouders kunnen hebben.

Een ander probleem dat verband houdt met de toename van het aantal echtscheidingen betreft het probleem van de stiefkinderen. Een groot deel van de gescheidenen treedt vroeger of later weer in het huwelijk, en de problemen die door de eeuwen heen met stiefkinderen verbonden zijn geweest zullen dan ook hier in toenemende mate voorkomen. In ons land is dit probleem nog nauwelijks in verband

gebracht met echtscheiding doch elders is het probleem van de 'reconstituted families' reeds voorwerp van onderzoek (Centre for Socio-legal Studies, 1979-1980).

Andere problemen die met echtscheiding verbonden zijn betreffen vragen als: 'Hoe wordt de boedel tussen beide echtgenoten verdeeld'. Hoewel dit voor de echtgenoten een bijzonder problematische zaak kan zijn, hebben deze problemen nauwelijks relevantie voor de samenleving als geheel. Met uitzondering van het probleem van de huisvesting. Eerst zal bepaald moeten worden welke echtgenoot in het echtelijk woonhuis zal blijven wonen, en vervolgens moet vervangende woonruimte voor de andere echtgenoot worden gevonden. Met de hier gegeven opsomming van met echtscheiding verbonden problemen hebben we geen volledigheid nagestreefd. Wel hebben we geprobeerd die problemen er uit te lichten, die voor het overheidsbeleid relevantie hebben.

8 In het navolgende zullen wij niet aan alle genoemde problemen aandacht besteden. Na een overzicht te hebben gegeven van de ontwikkeling van het aantal echtscheidingen zullen we aandacht besteden aan de werkbelasting van rechterlijke macht en advocatuur in verband met echtscheiding en aan de alimentatieproblematiek.

2. De ontwikkeling van het aantal echtscheidingen

Sinds het begin van deze eeuw is het aantal echtscheidingen dat jaarlijks wordt uitgesproken geleidelijk gestegen, zo blijkt uit de door het CBS verzamelde cijfers. Uitzonderingen op deze geleidelijke ontwikkeling vormen een kleine piek die direct volgt op de eerste wereldoorlog, een forse piek in de periode onmiddellijk na de tweede wereldoorlog, en een zeer sterke stijging sinds de zestiger jaren. Voor de jaren na 1960 hebben wij de ontwikkeling in tabel 1 weergegeven. Duidelijk blijkt daar de zeer sterke toename sinds 1971. Deze toename is echter niet alleen een gevolg te noemen van de groeiende instabiliteit van huwelijk en gezin. Veeleer is deze ook het gevolg van een wijziging in het echtscheidingsrecht, waardoor

echtscheiding mogelijk werd in meer gevallen dan tot deze wijziging.¹

Het gemiddeld kindertal van de scheidenden bij echtscheiding bedraagt ongeveer 1,4 à 1,2. Hierbij moet wel worden aangetekend dat het bij dit cijfer slechts gaat om afhankelijke, minderjarige kinderen. Het werkelijk aantal kinderen wier ouders van echt zijn gescheiden is derhalve veel groter. Cijfers hieromtrent worden echter niet verzameld, en zijn dus niet beschikbaar. Overigens betekent een en ander wel dat sinds 1975 jaarlijks voor vijftientig tot dertigduizend kinderen een omgangsregeling kan (moet) worden getroffen. In dertig tot veertig procent van de echtscheidingen blijken geen afhankelijke minderjarige kinderen aanwezig te zijn (tabel 2).

Tabel 1. Ontwikkeling van het aantal echtscheidingen sedert 1960

Jaar	Aantal echtscheidingen		Aantal echtscheidingen per 100.000 gehuwde vrouwen op 1 januari	
	absoluut	1960 =100	absoluut	1960 =100
1960	5 672	100	221,91	100
1961	5 704	101	219,89	99
1962	5 711	101	216,49	98
1963	5 851	103	218,16	98
1964	6 203	109	227,80	103
1965	6 206	109	223,80	101
1966	6 797	120	240,52	108
1967	7 464	132	258,99	117
1968	8 146	144	277,26	125
1969	9 080	160	303,16	137
1970	10 317	182	338,26	152
1971	11 572	204	371,97	168
1972	14 939	263	470,93	212
1973	17 913	316	555,79	250
1974	19 167	338	587,58	265
1975	20 093	354	608,33	274
1976	20 889	368	625,23	282
1977	21 483	379	638,42	288
1978	22 257	392	657,32	296
1979	23 748	419	698,26	315

Bron: CBS

¹ Natuurlijk is deze wijziging van het echtscheidingsrecht zelf ook een uitvloeisel van de gewijzigde opvattingen over huwelijk en gezin. Dit neemt echter niet weg dat dit gevolg, door een verruiming van de mogelijkheid tot echtscheiding, een zelfstandige invloed heeft gehad.

Tabel 2. Echtscheidingen naar het aantal afhankelijke minderjar

Aantal kin- deren	1965		197
	abs.	%	abs.
0	2174	36,7	3 542
1	1617	26,6	2 605
2	1196	19,7	2 258
3	588	9,7	1 006
4 en meer	508	8,4	788
onbekend	123	—	118
totaal echt- scheidingen	6206	100,0	10 317
totaal kinderen	8446		14 102
gem. kinder- tal	1,36		1,36

Bron: CBS

Tabel 3. Echtscheiding naar duur van het huwelijk in jaren

Duur van het huwelijk	1965		197
	abs.	%	abs.
0 jaar	147	2,4	198
1 jaar	380	6,1	614
2 jaar	437	7,0	712
3 jaar	440	7,1	711
4 jaar	366	5,9	635
5 jaar	350	5,6	638
6 jaar	342	5,5	587
7 jaar	294	4,7	509
8 jaar	273	4,4	497
9 jaar	285	4,6	452
10-14 jaar	1064	17,1	1 715
15-19 jaar	870	14,0	1 179
20 jaar en meer	958	15,4	1 868
totaal	6206	100,0	10 317

Bron: CBS

Uit de beschikbare gegevens is (nog) niet af te leiden of de laatste jaren eerder wordt gescheiden dan voorheen. Het lijkt er meer op dat de echtscheiding over de gehele linie, dus voor elke huwelijksleeftijd, is toegenomen (tabel 3). Het teruglopend gemiddeld kindertal bij echtscheiding wordt hiermee dan vooral verklaard door de algemene tendens naar kleinere gezinnen. In tabel 2 zagen we steeds

1975		1978	
abs.	%	abs.	%
6 843	35,0	8 667	39,1
4 616	23,6	4 844	21,9
4 983	25,5	5 651	25,5
1 961	10,0	1 947	8,8
1 163	5,9	1 041	4,7
527	—	107	—
0 093	100,0	22 257	100,0
6 650		26 962	
,33		1,22	

1975		1978	
abs.	%	abs.	%
79	0,4	110	0,5
1 176	5,9	1 374	6,2
1 276	6,4	1 261	5,7
1 294	6,4	1 421	6,4
1 192	5,9	1 361	6,1
1 153	5,7	1 371	6,2
1 115	5,5	1 298	5,8
1 066	5,3	1 152	5,2
956	4,8	1 188	5,3
894	4,4	1 001	4,5
3 470	17,3	4 004	18,0
2 340	11,6	2 678	12,0
4 082	20,3	4 038	18,1
0 098	100,0	22 257	100,0

dat het aandeel van de echtscheidingen waarbij vier of meer afhankelijke minderjarige kinderen daalde van 8,4% in 1965 tot 4,7% in 1978.

3. Echtscheiding en de belasting van rechterlijke macht en advocatuur

Terwijl de rechterlijke macht bij het tot stand komen van een huwelijk nauwelijks een rol van betekenis speelt, althans in kwantita-

tief opzicht, is beëindiging van het huwelijk anders dan door de dood niet mogelijk zonder tussenkomst van de rechter. Dit op zich kan als illustratie worden opgevat van de ingrijpendheid van de gevolgen van echtscheiding. De ongeveer 25.000 echtscheidingen per jaar hebben dan ook minstens evenzoveel rechtbankprocedures veroorzaakt. Echtscheidingszaken geschieden met verplichte procesvertegenwoordiging, zodat procureur gesteld moet worden voor ongeveer het dubbele aantal, dus voor ongeveer 50.000 personen. Wanneer we dan ook nog bedenken dat er nog zeer vele procedures gevoerd worden omtrent wijziging of vaststelling van voogdij, alimentatie of omgangsregeling, dan kan niet anders geconcludeerd worden dan dat echtscheiding een aanzienlijke belasting van de rechterlijke macht en advocatuur vormt.

12

Gedetailleerde, volledige cijfers ontbreken echter. Wanneer we ons beperken tot de contentieuze zaken (dat wil zeggen zaken waarin door de rechtbank ten aanzien van een rechtsvraag moet worden beslist, omdat partijen het niet met elkaar eens zijn) dan blijkt het aandeel van de echtscheidingszaken op het totaal van de civiele contentieuze zaken sedert 1973 rond de 55% te schommelen.

Dit cijfer geeft ons echter geen volledig beeld omtrent de belasting van de rechterlijke macht met echtscheidingsproblemen. Op de eerste plaats wordt bij de niet-contentieuze zaken niet aangegeven hoeveel zaken ervan op echtscheiding betrekking hebben. Vervolgens zijn in de statistiek niet als zodanig identificeerbaar de zelfstandige alimentatie-, voogdij-, omgangs- en boedelscheidingsprocedures in verband met echtscheiding. Het is dus heel wel mogelijk dat de totale belasting van de rechterlijke macht met echtscheidingsproblemen aanzienlijk groter is dan de hierboven genoemde 55%.

De rechters zijn niet de enige participanten in het proces van rechtspleging wier activiteit voor een aanzienlijk deel door echtscheidingsproblemen gedirigeerd worden. Ook de advocatuur wordt in hoge mate geconfronteerd met echtscheidingszaken. Door de verplichte procesvertegenwoordiging is de overheersende situatie dat per echtscheidingsprocedure twee

procureurs betrokken zijn, nl. voor elk der partijen één. Nu zijn omtrent de betrokkenheid van de advocatuur bij de echtscheidingsproblemen weinig gegevens voorhanden, zodat we langs een omweg tot een bepaling van de belastingsgraad moeten geraken. Een hulpmiddel daarbij vormt een onderzoek van de rolkaarten van contentieuze zaken bij de arrondissementsrechtbank in Breda (in 1979 ingeschreven zaken). Bij benadering bleek tweederde van de scheidenden te procederen tegen gratis of verminderd tarief, terwijl deze personen ook in aanmerking kwamen voor kosteloze rechtsbijstand. Voor deze rechtsbijstand werd per persoon gemiddeld elfhonderd gulden gedeclareerd. Wanneer we deze cijfers naar het landelijk niveau generaliseren dan zou in 1979 ongeveer 60 miljoen gulden aan rechtsbijstand in scheidingszaken zijn betaald. Stellen wij het inkomen van een advocaat op gemiddeld 100.000 gulden dan zouden in 1979 alleen al 600 advocaten (van de ongeveer 3000) hun gehele inkomen uit de rechtsbijstandvergoeding in echtscheidingszaken kunnen putten. Naast rechters en advocaten zijn het ook de deurwaarders die met scheidingsproblemen worden geconfronteerd: door het geringe aantal scheidingen op gemeenschappelijk verzoek kan gesteld worden dat 25.000 echtscheidingen ook 25.000 dagvaardingen inhouden. Hierboven zagen we dat in 60 à 70% van de echtscheidingen er afhankelijke minderjarige kinderen aanwezig zijn. Voor al deze zaken moeten in beginsel de Raden voor de Kinderbescherming adviseren aan de rechter.

Vereenvoudiging van het scheidingsprocesrecht zou, juist door het grote aantal scheidingszaken, een aanzienlijke vermindering van de druk op de rechterlijke macht kunnen opleveren. Het onlangs door de Tweede Kamer aangenomen wetsontwerp tot wijziging van het scheidingsprocesrecht kan dan ook een aanzienlijke besparing opleveren, al was het alleen al door het vervallen van de verplichte verzoeningscomparitie. Deze verlichting van de werklast door procedurewijziging zal echter, door de nog te verwachten stijging van het aantal scheidingsprocedures, heel wel onopgemerkt kunnen blijven.

4. Echtscheiding en alimentatie

Gehuwden zijn verplicht in elkaars onderhoud te voorzien, of zoals de wet het uitdrukt, 'elkander het nodige te verschaffen'. Op het eerste gezicht lijkt het dan ook merkwaardig dat deze onderhoudsplicht zich ook na de echtscheiding uitstrekt. Over de rechtsgrond van deze alimentatieverplichting hebben deskundigen zich reeds gedurende vele generaties gebogen. En ook thans is de rechtsgrond van de alimentatieverplichting van ex-echtgenoten jegens elkaar voorwerp van studie voor de interdepartementale werkgroep limitering van alimentaties. Het rapport van deze werkgroep zal binnenkort worden afgerond. Voor een verhandeling over de rechtsgrond wordt de lezer naar dat rapport verwezen. Hoewel de bevolking in grote lijnen het bestaan van de alimentatieplicht na echtscheiding als juist ervaart¹, is het aangaan van een alimentatieovereenkomst of het opleggen van alimentatiebetaling door de rechter een weinig voorkomend verschijnsel. In niet meer dan 19% van de door hen bestudeerde echtscheidingsvonnissen welke eind 1976- begin 1977 door de rechtbank te Amsterdam werden gewezen, werd door Gisolf en Blankman een alimentatieveroordeling in het dictum aangetroffen (Gisolf en Blankman, 1980). Van Wamelen geeft aan dat in 32% van de door haar bestudeerde echtscheidingsvonnissen (ingeschreven in januari 1978 bij de rechtbank te Rotterdam) een alimentatievordering werd ingediend, welke in 40% van de gevallen werd afgewezen. Zij komt derhalve eveneens tot een alimentatiepercentage van ongeveer 19 (Van Wamelen, 1980).

Dit betrekkelijk lage percentage zaken waar een alimentatieveroordeling door de rechter wordt uitgesproken wordt vooral bepaald door twee factoren die tegelijkertijd werken. Het gaat hier om de behoefte van de alimentatiegerechtigde en de draagkracht van de alimentatieplichtige. Nu zal, door de traditionele rolverdeling tussen mannen en vrouwen in onze samenleving, de behoefte van de vrouw in de meeste gevallen wel vaststaan. Daarmee wordt de draagkracht van de

¹ Zie de bijdrage van Van der Werff in dit nummer.

man de feitelijke begrenzing van de alimentatie. Diens draagkracht is echter door het feit dat na de scheiding twee huishoudens van hetzelfde inkomen moeten rondkomen, aanzienlijk geringer dan vóór de scheiding. Er is dan ook bij grote groepen van de gescheiden mannen geen draagkrachtruimte. En mocht deze er toch zijn dan wordt deze veelal eerst gebruikt om kinderalimentatie vast te stellen in plaats van echtgenotenalimentatie¹. In deze gevallen, waar de gescheiden vrouw behoeftig is en de draagkracht van de ex-echtgenoot onvoldoende is, wordt de vrouw niettemin geacht in eigen onderhoud te gaan voorzien, zoals in beginsel van iedereen verwacht wordt. Zijn de eigen middelen onvoldoende (eventueel samen met de (geringe) door de ex-echtgenoot op te brengen alimentatie) dan kan de alimentatiegerechtigde, gelijk elk ander behoeftig persoon, een beroep doen op een uitkering krachtens de Algemene Bijstandswet.

Deze claim op de overheidsgelden is veel groter dan de bedragen die de alimentatieplichtigen aan hun ex-echtgenote betalen. Zo kan voor 1973 een schatting gemaakt worden dat in dat jaar 85 miljoen gulden aan echtgenotenalimentatie werd betaald (Cozijn, 1978). In datzelfde jaar werd aan kinderalimentaties ongeveer 40 miljoen gulden betaald. Naast deze alimentaties werd in 1973 ongeveer 500 miljoen gulden aan bijstandsuitkeringen gedaan aan gescheiden vrouwen en hun gezinnen.

Het belang van de bijstandsuitkeringen voor het levensonderhoud voor de gescheiden vrouwen en hun gezinnen kan ook anders worden geïllustreerd. Niet meer dan een kwart van de gescheiden vrouwen had enig arbeidsinkomen, en minder dan een vijfde deel ontving alimentatie voor zichzelf (Gisolf en Blankman, 1980). Dit betekent dat ten hoogste 45% òf eigen inkomen òf alimentatie genoot. Dit betekent dan echter tegelijkertijd dat tenminste (100-45=) 55% voor het eigen levensonderhoud

¹ Gisolf en Blankman, o.c., geven aan dat voor 70% van de in hun onderzoek betrokken minderjarige kinderen een alimentatie werd vastgesteld tegen 19% van de vrouwen.

afhankelijk moet zijn van de bijstand. Van alle scheidende vrouwen bleek 65% een beroep op de bijstand te doen. Voor de alimentatie ontvangende vrouwen was dit nog altijd 60%. Overigens was slechts 20% van de alimentaties voldoende hoog om de vrouw uit de bijstand te houden (Gisolf en Blankman, 1980).

Met betrekking tot de hoogte van de alimentaties kan worden vastgesteld dat de zeer hoge alimentaties bij de zeer hoge inkomens voorkomen, en dat personen met lage inkomens slechts zeer geringe alimentaties betalen. In het tussengebied is, aldus Van Wamelen, nauwelijks sprake van een verband tussen de hoogte van het inkomen en de hoogte van de alimentatie. Dit vindt zijn verklaring vooral in het feit dat het inkomen niet de enige factor is die iemands draagkracht bepaalt. Niettemin is er een overall-verband tussen de hoogte van het inkomen en de hoogte van de alimentatie. Het heeft twee gevolgen voor de overheidsfinanciën. Alleen om reden van deze gevolgen is een zwak verband tussen beide bedragen al van groot belang.

Het eerste gevolg is dat bij de lagere inkomens de overheid om de alimentatiegerechtigde op het bestaansminimum te brengen de alimentatie moet aanvullen met bijstandsuitkeringen. Voor de alimentatiegerechtigden maakt het in die gevallen niet uit of ze nu alimentatie of bijstand ontvangen, en hoeveel uit elke categorie: ze krijgen immers totaal evenveel, en elke gulden meer alimentatie betekent een gulden minder bijstand.

Het andere gevolg voor de overheidsfinanciën is dat de hoge alimentaties bij de hoge inkomens ook tot hoge belastingaftrekken leiden. Dit betekent in feite, dat de alimentatiebetaling voor een aanzienlijk deel op de overheid wordt afgewenteld. Zo ontging de fiscus in 1973 niet minder dan 47,5%, dus bijna de helft, van het totaal betaalde alimentatiebedrag (Cozijn, 1978). Weliswaar stonden daar door belastingheffing bij de ontvangers nog inkomsten tegenover, maar dat nam niet weg dat uiteindelijk nog ruim een derde deel van het alimentatiebedrag aan de fiscus voorbijging. De oorzaak van dit verschil is de progressie in de belastingheffing die tot uitdrukking komt in een hoog marginaal tarief voor de

alimentatiebetaler en een laag marginaal tarief voor de alimentatieontvanger, zo deze al boven de belastingvrije voet uitkomt.

Wanneer we nu deze paragraaf samenvatten, dan hebben we gezien dat slechts een klein deel van de gescheiden vrouwen alimentatie ontvangt, die voor de meesten veel te laag is om van te kunnen leven. Tweederde van de scheidende vrouwen is dan ook in meerdere of mindere mate afhankelijk van bijstandsuitkeringen. In 1973 werd aan gescheiden vrouwen en hun gezinnen 500 miljoen gulden bijstand gegeven. De gescheiden vrouwen ontvingen voor zichzelf 85 miljoen gulden alimentatie en voor hun kinderen 40 miljoen gulden¹. Van de 85 miljoen echtgenotenalimentatie kwam een derde deel (30 miljoen gulden) via fiscale regelingen voor rekening van de overheid. Samen met de 500 miljoen bijstand nam de overheid in 1973 dus 530 miljoen gulden voor de totaal 625 miljoen aan uitkeringen tot levensonderhoud van gescheiden vrouwen en hun gezinnen voor haar rekening. Dit komt overeen met 85%.

5. Samenvatting en slotbeschouwing

De revolutionaire ontwikkeling die in de samenleving sedert de zestiger jaren van onze eeuw plaats vond, is niet aan huwelijk en gezin voorbijgegaan. Opvattingen veranderden en taboes en machtsstructuren werden doorbroken. Met als onmiddellijk gevolg een groeiende instabiliteit en desintegratie van huwelijk en gezin, tot uitdrukking komend in een snelle groei van het aantal echtscheidingen. Aan deze groei werd nog een 'accelerator' toegevoegd in de vorm van het wegnemen van een aantal belemmeringen. Daardoor kon het aantal echtscheidingen stijgen van 5600 in 1960 tot ruim 22.500 in 1979. Meer dan een verviervoudiging dus in minder dan twintig jaren.

Dit groeiend aantal echtscheidingen heeft een aanzienlijk beslag gelegd op diverse taakgebieden in onze samenleving, en vooral ook voor de overheid. Meer dan de helft van het totaal aantal civiele contentieuze zaken

¹ Exclusief kinderbijslag. De ontvangen kinderbijslag bedroeg ongeveer 13 miljoen gulden.

waarmee de arrondissementrechtbanken geconfronteerd worden zijn echtscheidingszaken. Die echtscheidingszaken leveren werk op, niet alleen voor de leden van de rechterlijke colleges, maar ook voor de griffies en de advocatuur. Alléén al in de sfeer van de gratis rechtshulp in echtscheidingszaken leveren deze werkgelegenheid voor enkele honderden advocaten. Hiermee laadt de echtscheiding een buitengewoon zware last op de met de rechtsbedeling belaste instituties.

Maar dit is bij lange na niet het enige terrein waar de echtscheiding voor 'groeïende' problemen zorgt. Ook in financieel opzicht moet de overheid lijden onder de groei van het aantal echtscheidingen. Immers alimentatie en eigen inkomen zijn niet voldoende om in het levensonderhoud van de alimentatiegerechtigden en hun gezinnen te voorzien. Uit onderzoek blijkt dat 65% van de scheidende vrouwen een beroep op de bijstand moet doen, terwijl dit voor die vrouwen die alimentatie ontvangen toch ook nog altijd 60% bedraagt. Met de te verwachten toename van het aantal echtscheidingen zal de bijstandscïaim van gescheiden ouders toenemen, terwijl de inkomsten van de overheid zich zodanig ontwikkelen dat aan een bezuiniging op de sociale uitkeringen niet te ontkomen lijkt. Hier ligt dan ook een factor van het allerhoogst belang, welke de discussie rond eventuele limitering van de duur van de alimentatieplicht weleens volledig zou kunnen domineren. Het groeiend aantal echtscheidingen heeft een groeiend aantal één-ouder gezinnen als gevolg gehad. Dit geeft bijzondere problemen, los van het hiervoor reeds genoemde financiële probleem. In elke echtscheiding waarbij kinderen betrokken zijn wordt niet alleen de relatie tussen beide echtelieden beïnvloed. Ook de relatie tussen de echtelieden en de kinderen wordt anders, met name die tussen het kind en de ouder die het kind niet verzorgt. Moet de ouder met zijn kinderen kunnen blijven omgaan, ook tegen de wil van één van beide ouders in? Deze vraag heeft uitvoerig aandacht ontvangen in de recent door de Tweede Kamer aanvaarde wijziging van het omgangsrecht. Maar wat is de invloed van echtscheiding op de kinderen, los van de vraag naar de om-

gang van het kind met de ouders?

Het groeiend aantal één-ouder gezinnen stelt eisen aan kinderopvang. Dit betekent niet, zoals sommigen beweren, dat met een betere en ruimere mogelijkheid tot kinderopvang de echtscheidingsproblemen zouden verdwijnen. Ook de financiële last voor de overheid kon wel eens zwaarder worden. Weliswaar zullen meer ouders zelf in het levensonderhoud kunnen voorzien, maar deze besparing is weer hard nodig om de kinderopvang te financieren. Tot slot waag ik een enkele beschouwing te wijden aan de relatie tussen de echtscheiding en de houding ten opzichte van het huwelijk. Voor de hand ligt het te verwachten dat het huwelijk voor de gescheidenen onaantrekkelijk is, in elk geval onaantrekkelijker dan voor hen die nog niet gehuwd zijn. Het tegendeel blijkt waar: terwijl sinds het begin van de jaren zeventig tot ver in 1978 het aantal huwelijks-sluitingen afnam, nam het aandeel van gescheidenen daarin toe. en niet alleen relatief (in 1970 was 4,7% der huwende mannen een gescheiden man tegen 9,8% in 1978; voor vrouwen waren deze cijfers resp. 4,5% en 8,2%), maar ook absoluut. (In 1970 traden 5770 gescheiden mannen in het huwelijk, tegen 8765 in 1978; voor vrouwen waren de cijfers 5611 en 7321). Is het dan toch zo dat McIver gelijk had toen hij schreef: 'As family lost function after function, it found its own'?

Centre for Socio-legal Studies, Social Science Research Council, England.

Jaarverslag 1979-1980.

Cozijn, C. De financiële consequenties voor de overheid van een wettelijke limitering van de duur van de onderhoudsplicht van ex-echtgenoten jegens elkaar.

's-Gravenhage, W.O.D.C., 1978. 23 blz.

Frinking, G. A. B. De toekomstige ontwikkeling van het aantal echtscheidingen; een vergelijkende ontwikkeling.

Sociale Wetenschappen, 20e jrg., nr. 2, 1977, blz. 105-123.

Gisolf, R. C. en **K. Blankman.** Scheidingen in cijfers.

Tijdschrift voor familie- en jeugdrecht, 2e jrg., nr. 2, maart 1980, blz. 37-47.

Handelingen Tweede Kamer, zitting 1980–1981, 16630 nr. 3, blz. 7–10.

Justitiële Statistiek.

's-Gravenhage, Centraal Bureau voor de Statistiek, vanaf 1973.

Wamelen, C. van. Rechtspleging inzake scheidingen.

Rotterdam, Erasmusuniversiteit, 1980.

Het Amerikaanse gezin in de massacultuur en de sociale wetenschappen: voorstelling en realiteit*

door A. Skolnick

De technologie van de moderne communicatie heeft een samenleving geschapen, waarin het meeste van wat de mensen weten meer uit de tweede hand geleerd wordt dan door middel van directe ervaringen. Veel van de grote golf van beelden die op ons afkomen gaan over het gezinsleven en zijn op het gezin gericht. De massamedia houden ons bezig met het eindeloos dramatiseren van normale en afwijkende gezinsomstandigheden. Een groot aantal adviseurs geven ons voorschriften over het regelen van ons huis en gezin, zowel op de televisie als in publicaties. Ook ontwikkelen de sociale wetenschappen theorieën over het gezinsleven die op den duur hun weg naar de massacultuur vinden. In dit artikel zal ik de wisselwerking bekijken tussen de ervaringen van het gezin en de voorstellingen van het gezinsleven waarvan onze cultuur doortrokken is. Bepaalde trekken van het gezin, namelijk de ongrijpbaarheid, het sterke morele fluidum dat eromheen hangt en de privacy van het moderne gezinsleven, maken het bijzonder kwetsbaar voor een verwarring van 'voorstelling' en 'werkelijkheid'.

Het ongrijpbare gezin

De hedendaagse discussie over de historische veranderingen in de gezinsstructuur reflecteert de basismoeilijkheden bij het vaststellen van het begrip 'gezin'. Pogingen om een definitie van het gezin te geven of een duidelijke en eenvoudige analyse van de functies ervan,

* Dit is een verkorte weergave van: *Public images, private realities: the American family in popular culture and social science*, in: *Changing Images of the Family*; Virginia Tufte en Santana Myerhoff, (red.). Yale University Press, 1979, blz. 297-315.

lopen het risico van vervorming en gekunsteldheid.

Tot voor kort hebben veel sociale wetenschappers, afkerig van het erkennen van verschillen in het gezinsleven, vastgehouden aan het bestaan van een universele vorm van 'het gezin'. Deze tendens om het gezin als een abstract wezen te behandelen is verergerd door de norm van gezinsprivacy. In de hedendaagse westerse maatschappij is het gezin een gebied 'achter de schermen', waar mensen vrij zijn om te handelen op een wijze waarop zij dat niet in het openbaar zouden doen. De gezinsprivacy heeft grote invloed op het gezinsleven en op de individuele gezinsleden en het bemoeilijkt onderzoek daarnaar.

De sterke morele en wettelijke normen die het gezinsleven omgeven, hebben ook het onderscheid tussen voorstelling en werkelijkheid verdoezeld. Rechters en klinici evalueren de gezinnen die voor hen verschijnen vermoedelijk in termen van een ideale standaard. Ethnografen hebben vaak het gezinsleven beschreven in termen van de regels voor gezinsgedrag, een tendens die de gezinsprocessen idealiseert en camoufleert.

De privacy van het moderne gezinsleven onderscheidt het van dat van vroeger. In traditionele culturen en in ons eigen verleden is en was veel van het dagelijks leven van het gezin zichtbaar voor buitenstaanders. Het gezinsleven werd gereguleerd door observatie en de dreiging van roddel. Bovendien werd er vaak direct door de omgeving ingegrepen. Die invloeden van buitenaf verdwenen niet met de opkomst van de gezinsprivacy. Zij werden alleen wat vager. In plaats van de regulering door roddel en het direct ingrijpen van de buren, kwam het gezinsleven onder de leiding van voorstellingen en voorschriften, ontleend aan de massamedia, een enorm aantal boeken, tijdschriften en aan artsen, opvoeders en andere 'experts' en sociale hervormers. Het verwijderen van het gezinsleven uit de openbaarheid lijkt de gezinsidealen en de gezinsrealiteit in tegenovergestelde richting te hebben gevoerd. Zoals Merton heeft opgemerkt: hoe meer gedrag immuun is voor observatie, hoe meer afwijkingen van de normen er waarschijnlijk zullen plaatsvinden.

Terwijl het gezinsgedrag de mogelijkheid voor grotere afwijking heeft verworven, zijn de gezinsnormen veeleisender geworden. Een reden daarvan is dat de gezinnen door de privacy de neiging hebben te overschatten hoezeer andere gezinnen zich conformeren aan de ideale normen, aangezien wij alleen iets merken van het openbare optreden van andere gezinnen. Bovendien waren de voorstellingen van en de voorschriften voor het gezinsleven die de nieuwe massamedia gingen bevorderen zowel vaag als perfectionistisch. In de plaats van het vermijden van schendingen van het gezinsdecorum, kwam het moderne gezin onder druk te staan om te leven volgens ongrijpbare en abstracte maatstaven. Na het internaliseren daarvan werd de moderne echtgenoot of ouder geconfronteerd met een superego dat veel strenger was dan de traditionele gemeenschap was geweest.

Traditionele en moderne voorstellingen van het gezinsleven

Het gezin is altijd een thema in de westerse literatuur geweest, maar voor de negentiende eeuw waren veel van de levendigste beschrijvingen van het gezinsleven negatief of tenminste ambivalent. Het gezin wordt daarin afgeschilderd als een zeer emotionele omgeving, beladen met duistere passies van liefde en haat.

Het nieuwe 'sentimentele model' van het gezin, dat voortkwam uit de enorme sociale veranderingen, introduceerde onmogelijke idealen die het normale gezinsleven gebrekkig deden lijken. Met het verplaatsen van de productie van het huis naar de fabriek was het gezin niet langer een groep van onderling afhankelijke werkers. De mannen gingen de wereld in en werden 'broodwinners', de vrouwen en kinderen werden afhankelijk. De huiselijke haard kwam in een dubbelzinnige positie terecht buiten de sfeer van de economische noodzaak. De nieuwe ideologie van het gezin vulde de leegte door het huis en de rol van de vrouw daarin te idealiseren. Veel van onze traditionele denkbeelden over vrouwelijkheid en het gezinsleven werden door de industrialisatie benadrukt: het idee dat de

plaats van de vrouw in huis is, het idee dat de essentie van vrouwelijkheid ligt in het bevredigen van de persoonlijke en psychologische behoeften van man en kinderen.

Het sentimentele model en haar variaties

De nieuwe ideologie van het gezin nam in de loop van anderhalve eeuw verscheidene vormen aan. Tijdens het tweede kwartaal van de negentiende eeuw werden de vrouwen uit de middenklasse en de liberale protestantse dominees de behoeders van vrouwelijkheid en huiselijkheid. Zij werkten aan een 'cultus van het ware vrouw-zijn' met religieuze vroomheid, nederigheid en huiselijkheid als de kern van deugdzame vrouwelijkheid. Vrouwen werden op een voetstuk geplaatst en tot onderwerp van bijna religieuze verering gemaakt.

24

Later in de negentiende eeuw verving de wetenschap de religie als rechtvaardiging voor huiselijkheid. Het verzorgen van kinderen en het huishouden werden gezien als een volledige loopbaan. De wereld was verdeeld in een werkkring van mannen en één van vrouwen. Hardheid, wedijver en economische expansie waren de mannelijke waarden die de wereld buitenshuis beheersten. De zachtere waarden werden thuis en in de kerk vereerd. Door het scheiden van werk en gezin ondergroef het industriële kapitalisme het gezin enerzijds, terwijl het anderzijds de aantrekkelijkheid ervan vergrootte door het te bestempelen als de enige plaats waar veiligheid en emotionele ontspanning gevonden konden worden.

Wat opvalt, als wij kijken naar de publikaties van de moralisten en adviseurs van de negentiende eeuw, is hoe weinig hun boodschap in essentie verschilt van die van de sociologen, psychiaters en schrijfsters van vrouwenbladen in de twintigste eeuw. De taal is minder bloemrijk en het hele kader van analyse en rechtvaardiging is wetenschappelijk geworden in plaats van religieus of moreel, maar de ideeën zijn hetzelfde gebleven. Het geïdealiseerde gezin van de negentiende eeuw is het 'normale' gezin van de twintigste eeuw geworden. Tot voor kort accepteerden de meeste onderzoeken op het gebied van het

gezin het sentimentele gezin als een realiteit. Het gezin is een gespecialiseerde instelling geworden voor het bevredigen van de psychologische behoeften van zijn leden: het voorbereiden van aangepaste, goed gesocialiseerde kinderen op het innemen van hun plaats in de sociale orde en het verlichten van de spanningen die met de competitie in kantoor of fabriek gepaard gaan. Zelfs onderzoeken naar zogenaamde pathologische gezinnen hebben het sentimentele model eerder versterkt dan betwist. Klinische onderzoekers hebben de neiging om normen te construeren door aan te nemen dat de algemene populatie wordt gemarkeerd door kenmerken die het exacte tegendeel zijn van die van hun patiënten. Het resultaat van dit soort van denken is de veronderstelling dat er twee verschillende typen gezinnen zijn, het normale en het afwijkende, die weinig met elkaar gemeen hebben en dat het afwijkende type verantwoordelijk is voor al onze misère. De sociale wetenschappers van de twintigste eeuw hebben het pathologische gezin beschouwd als de bron van alle sociale problemen. Het toonaangevende model in de sociologie was tot voor kort het structureel functionalisme. De sleutelhypothese van het functionalisme is dat sociale instellingen werken als lichaamsdelen, die bijdragen tot het functioneren van het geheel. Functionalisme legt de nadruk op stabiliteit, consensus, continuïteit en sociale controle als de doelstellingen van het sociale leven. Individuen vervullen hun sociale rollen, omdat de behoeften van het sociale systeem die van hen zelf worden. Het gezin past op twee manieren in dit functionele systeem. Als een kleine gemeenschap op zichzelf belichaamt het de grondbeginselen van harmonie, consensus en een identiteit van individuele en groepsbehoeften. Ten tweede bekleedt het gezin vitale functies: het draagt de sociale orde van de ene generatie op de andere over en verlicht de spanningen bij volwassenen.

Paradoxen van het perfectionisme

Niemand van degenen die de moderne ideologie van het gezin formuleerden, overwoog de ironische mogelijkheid dat hun geïdealiseerde

voorstellingen nieuwe spanningen met zich me
zouden brengen. Door te ontkennen dat het
dagelijkse gezinsleven onvermijdelijk samengaat
met spanningen en ambivalentie of door te
suggereren dat alle problemen gemakkelijk
kunnen worden opgelost als er gebruik gemaakt
wordt van de juiste methoden, worden mis-
lukkingen onvermijdelijk. De molshopen van
gewone moeilijkheden worden vergroot tot
bergen van pathologie. Een voorbeeld daarvan
is te vinden in een recent artikel over kinder-
mishandeling. Daarin wordt gesteld dat een
gedeelte van het zich voordoen van geweld
ten opzichte van kinderen door ouders uit
de middenklasse kan worden toegeschreven
aan theorieën over kinderopvoeding die fysiek
bestrafning verboden verklaren. In het verleden
kon een ouder zijn of haar kind een klap
geven als het zich misdroeg en omdat het
sociaal was toegestaan, kon hij of zij dat
beheerst doen. Nu proberen ouders hun
kinderen niet te slaan, maar wanneer zij het
bijna onvermijdelijk toch doen, ligt dat buiten
iedere context van goedgekeurd oudergedrag.
De schuldgevoelens van de ouders zullen
waarschijnlijk hun woede vergroten en
resulteren in een onbeheerste aanval.
Door innerlijke stemmingen voor te
schrijven in plaats van gedragingen, maken de
moderne maatstaven voor gezinsperfectie,
succes bijna onmogelijk. Van gezinsleden wordt
verondersteld dat zij emoties als liefde, geluk
en vreugde ervaren, wil hun gezin als normaal,
gezond en aangepast beschouwd worden.
Naast het feit dat een dergelijke bemoeienis
met de innerlijke ervaringen de druk op de
gezinsrelaties waarschijnlijk doet toenemen
en het feit dat de doelstellingen van het
ouderschap ongrijpbaar en psychologisch zijn
geworden, is de taak van de ouders in de
twintigste eeuw ook gecompliceerder geworden
door de tegenstrijdigheid van de adviezen
die hun worden gegeven. De experts zijn het
niet met elkaar eens en spreken ook zichzelf
voortdurend tegen. Van het laatste is Spock
een goed voorbeeld. Hoe tegenstrijdig de
adviezen die hun werden gegeven ook mochten
zijn, de ouders bleken erop te reageren. Een
overzicht van onderzoeken naar de opvoeding
van kinderen onthulde dat ouders uit de

middenklasse de veranderingen in de meningen van experts in de praktijk toepassen. Tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw waren zij geneigd hun kinderen strenger aan te pakken dan de ouders uit de lagere klassen, maar in de vijftiger jaren waren zij omgeslagen en toegevoender geworden. Niet alleen de ouders internaliseerden het advies van de experts en de sentimentele voorstelling van het gezin, de kinderen deden dat ook. Als voorbeeld kan genoemd worden de opvatting dat de ouderlijke liefde noodzakelijk is voor een goede ontwikkeling van het kind en dat een gebrek daaraan tot noodlottige gevolgen kan leiden. Een dergelijke opvatting kan als self-fulfilling prophecy fungeren: ouders geloven dat zij hun kinderen schade toebrengen als zij niet genoeg van hen houden. Kinderen en jongeren horen van wetenschappelijke en populaire theorieën die gebrek aan ouderlijke liefde in verband brengen met ongelukkig zijn en psychische storingen. Volwassenen interpreteren hun emotionele problemen als verlate reacties op een gebrek aan liefde tijdens hun kindertijd.

Het einde van het sentimentele model?

Het gevoel van malaise met betrekking tot het gezin van vandaag en het gevoel dat het uit elkaar aan het vallen is, kunnen niet alleen gezien worden als een reactie op de snelle en diepgaande veranderingen, zoals de enorme toename van het aantal echtscheidingen en het aantal werkende vrouwen, maar ook op het zwakker worden van het sentimentele model. Bij de meeste onderzoekers van het gezin is er een groeiend bewustzijn dat de voorstelling van het stabiele, harmonieuze gezin een mythe is of op zijn best een halve waarheid. Binnen de sociale wetenschappen is er een opleving geweest van die theorieën die conflict en verandering als inherente aspecten van het sociale leven zien. Ook komt van een aantal kanten het inzicht naar voren, dat gezinsproblemen ontstaan uit de processen van het gezinsleven zelf en niet noodzakelijkerwijs uit de grillen van de individuele psyche. In veel opzichten zijn wij getuige van een herleving van de tragische opvatting van het gezin, een terugkeer naar

de modellen van het gezinsleven van Freud en Simmel tijdens de eeuwwisseling. In plaats van het gezin als een veilige haven van vrede en rust te zien, zijn wij begonnen ons te realiseren dat intieme relaties onvermijdelijk zowel vijandigheid als liefde met zich meebrengen. Die twee aspecten zijn niet te scheiden: intieme relaties bieden meer gelegenheid voor conflict dan minder intieme relaties en conflicten tussen intimi zijn gewoonlijk intenser dan die tussen oppervlakkige bekenden.

Een aantal sociologen heeft de laatste tijd zijn aandacht gericht op geweld binnen het gezin. Het kernpunt van deze onderzoeken is niet dat alle gezinnen gewelddadig zijn, maar dat de emotionele dynamiek in gezinnen die gewelddadig zijn niet uniek voor hen zijn. Voor deze onderzoekers is het centraal stellen van dwang en geweld een manier om inzicht in het gezin te krijgen en een onthullender manier dan het centraal stellen van consensus en harmonie. Ook uit andere onderzoeken komt de herziene opvatting van het gezinsleven naar voren. Daarin wordt opgemerkt dat het gezin, in vergelijking met andere groepen, een omgeving is waarbinnen interactie moeilijk is.

In de huidige ontgoocheling over het gezinsleven zie ik dan ook enige hoop voor de toekomst. Minder hooggespannen verwachtingen van het gezinsleven zouden ons vermogen kunnen vergroten om opgewassen te zijn tegen de spanningen en irritaties van het huwelijk en het opvoeden van kinderen. Bovendien zou het kunnen zijn dat wij, wanneer wij er niet langer van overtuigd zijn dat wij de hemel zullen vinden door ons van de buitenwereld af te zonderen, beter ons best zouden doen om er iets aan te veranderen.

Opvattingen over echtscheiding en alimentatie

door: dr. C. van der Werff*

1. Inleiding

De bedoeling van dit artikel is informatie te verschaffen over verschillende aspecten van het verschijnsel echtscheiding zoals dat zich in de samenleving van vandaag aan ons voordoet. In de zestiger jaren van de twintigste eeuw hebben zich op het terrein van huwelijk, gezin en seksualiteit ingrijpende veranderingen voorgedaan. Tot die tijd zijn de waarden en normen op het gebied van seksualiteit, huwelijk en gezin sterk bepaald door de leer van de orthodox-christelijke kerken. Dat geldt met name voor het katholieke en gereformeerde volksdeel waartoe — ook thans — een groot deel van onze bevolking behoort. Volgens de orthodox-christelijke zedenleer is het huwelijk een band tussen één man en één vrouw die niet mag worden verbroken, is de vrouw aan de man ondergeschikt, is seksualiteit zondig behoudens de op voortplanting gerichte geslachtsdaad van personen die met elkaar gehuwd zijn, en zijn kinderen ondergeschikt aan hun ouders, met name aan de vader.

De onveranderlijkheid waardoor de waarden en normen op het gebied van huwelijk, gezin en seksualiteit tot het midden van de twintigste eeuw wordt gekenmerkt is des te opvallend als men zich er rekenschap van geeft dat zich op andere terreinen van onze samenleving gedurende de afgelopen eeuwen wel belangrijke veranderingen hebben voorgedaan. De gezins-socioloog Kooy geeft van een en ander een interessante beschrijving in zijn 'Seksualiteit, huwelijk en gezin in Nederland'¹.

De veranderingen die zich in de zestiger jaren van deze eeuw vooral binnen de kerkelijke groeperingen in de Nederlandse samenleving voordoen, gaan dermate snel dat volgens Kooy

* De auteur is medewerker bij de afdeling wetgevingsonderzoek van het WODC.

welhaast van een revolutie zou kunnen worden gesproken. Deze veranderingen laten zich illustreren — zoals Kooy doet — door de resultaten van opiniepeilingen. Zo vindt in 1947 nog 48% van een representatieve steekproef uit onze bevolking dat echtscheiding moeilijker gemaakt moet worden, in 1960 en 1970 is nog slechts respectievelijk 39 en 11% van een vergelijkbare steekproef deze mening toegedaan. Een ander sprekend voorbeeld is de veranderde houding tegenover geboorteregeling: in 1952 acht 41% van een representatieve steekproef geboorteregeling ontoelaatbaar, in 1965 geldt dat nog slechts voor ruim 8%. Gezien het grote aandeel van de kerkelijke onder de bevolking is het duidelijk dat de tolerantie tegenover echtscheiding en geboorteregeling in de zestiger jaren ook onder het kerkelijke volksdeel aanzienlijk moet zijn toegenomen.

30

Deze veranderingen in opvattingen hebben — het ligt voor de hand — hun neerslag gevonden in feitelijk gedrag en in de wet. Wat de wetswijziging betreft kan worden gewezen op het in 1971 veranderde echtscheidings- en alimentatierecht, waardoor o.a. echtscheiding formeel minder moeilijk is geworden, en op de nieuwe wetsbepalingen over de juridische positie van de gehuwde vrouw volgens welke zij niet langer in juridisch opzicht afhankelijk is van haar echtgenoot. Andere wetswijzigingen zijn in voorbereiding of vormen althans onderwerp van discussie in het parlement, zoals de abortuswet, het omgangsrecht tussen gescheiden ouders en hun minderjarige kinderen en wijzigingen van het alimentatierecht na echtscheiding. Hierna zal achtereenvolgens aandacht worden besteed aan de wettelijke regelingen op het gebied van echtscheiding en hiermee verband houdende onderwerpen (alimentatie, onderhoudsplicht in het huwelijk) en de kennis daaromtrent, en tenslotte aan de opvattingen over echtscheiding en alimentatie die onder de bevolking leven.

2. Wettelijke regelingen

Duurzame ontwrichting van het huwelijk is tegenwoordig de enige grond voor echtscheiding. Als sprake is van duurzame ontwrichting kan de rechter echtscheiding uit-

spreken op gemeenschappelijk verzoek van de echtgenoten of op verzoek van één van de partijen. Tot 1 oktober 1971 kende de wet vier gronden voor echtscheiding waarvan overspel en kwaadwillige verlating de bekendste waren. Echtscheiding op grond van — veelal gefingeerd — overspel dat via 'de grote leugen' bewezen werd geacht, kwam het meeste voor.

Het kenmerkende van het 'oude' echtscheidingsrecht is dat door de rechter vastgesteld moest worden dat op zijn minst één van de partijen schuldig was aan het mislukken van het huwelijk. Onder het huidige echtscheidingsrecht is dat niet langer het geval. Echtscheiding is daardoor formeel gemakkelijker geworden. In 1971 is het recht op een uitkering tot levensonderhoud van de ex-partner eveneens losgekoppeld van de door de rechter vast te stellen schuld aan het mislukken van het huwelijk. De wet en de daarop gebaseerde rechtspraak bepalen thans dat de rechter in geval van echtscheiding aan de echtgenoot die niet voldoende inkomsten tot zijn of haar levensonderhoud heeft en deze niet in redelijkheid kan verwerven een uitkering tot levensonderhoud ten laste van de ander kan toekennen. Dat is alleen mogelijk indien de echtgenoot daartoe een vordering of een verzoek indient. De rechter kan de alimentatie voor bepaalde tijd of onder bepaalde voorwaarden toekennen. Echtgenoten kunnen de alimentatie ook onderling bij overeenkomst regelen (art. 157, boek 1 BW).

Reeds tijdens de voorbereiding van de behandeling van het wetsontwerp waarin deze zaken werden geregeld is in het parlement en daar buiten een discussie ontstaan over de vraag naar de rechtsgrond van de alimentatie bij echtscheiding. Verschil van mening bestaat tot op heden zowel over de vraag of en in welke gevallen de ene echtgenoot jegens de ander verplicht dient te worden na de scheiding een uitkering tot levensonderhoud te doen, als over de hoogte van de alimentatie en over de vraag of het recht op alimentatie voor onbeperkte tijd moet gelden. De voorstanders van een tijdelijke alimentatie zijn het onderling over de duur van de periode gedurende welke alimentatie dient te worden toegekend niet eens.

De huidige regeling waarbij de rechter over deze vragen moet beslissen wordt o.a. vanwege de veronderstelde hiermee samenhangende rechtsongelijkheid en rechtsonzekerheid door velen als onbevredigend beschouwd. De 'Interdepartementale Werkgroep Onvolledige Gezinnen' heeft in april 1972 een rapport uitgebracht waarin vier mogelijke stelsels voor een meer bevredigende regeling van de alimentatie ter overweging worden voorgesteld².

Bezwaren tegen de bestaande regeling werden door de werkgroep als volgt verwoord:

a) Gebrek aan financiële zekerheid en rechtsgelijkheid;

b) Psychische druk als gevolg van de noodzaak van contact tussen de gewezen huwelijkspartners;

c) Veel werk en kosten in verband met het alimentatiesysteem;

d) Alimentatie veelal onvoldoende; veel werk en kosten in verband met bijstandverlening;

e) De in principe onbepaalde duur van de alimentatieplicht, zonder dat rekening wordt gehouden met de arbeidsmogelijkheden van de gescheiden vrouw, wordt in toenemende mate als onrechtvaardig gevoeld.

Een en ander heeft ertoe geleid dat de Minister van Justitie in 1975 de 'Commissie Alimentatienormen' heeft ingesteld, die tot taak kreeg hem te adviseren over de volgende vragen:

a) Is het mogelijk een systeem op te stellen, waarin het bedrag van de uitkering tot levensonderhoud in beginsel op grond van een formule wordt vastgesteld?

b) Verdient het aanbeveling om de thans door de rechtspraak gevormde 'vuistregels' op het gebied van de uitkeringen tot levensonderhoud in de wet neer te leggen?

c) Verdient het aanbeveling om in de wet een (niet limitatieve) opsomming te geven van een aantal factoren en omstandigheden, waarvan de rechter zich rekenschap dient te geven bij het nemen van een beslissing in een procedure betreffende een uitkering tot levensonderhoud. De commissie heeft inmiddels haar standpunt in een rapport neergelegd. Voor de door haar voorgestelde stelsels en regels wordt hier verwezen naar het rapport van de commissie³.

Van belang is te vermelden dat de commissie conform de opdracht nadrukkelijk geen uitspraak heeft gedaan over de wenselijkheid de verplichting tot het vaststellen van een uitkering tot levensonderhoud na scheiding naar tijdsduur te beperken, los van de behoefte van de gewezen echtgenoten, en over de wijze waarop een dergelijke limitering — indien wenselijk — vorm zou moeten krijgen.

Ter bestudering van het specifieke probleem van de eventuele wettelijke beperking van de alimentatieduur, dat belangrijke, budgettaire consequenties kan hebben voor de gemeenschap, is door de betrokken bewindslieden een interdepartementale werkgroep ingesteld (de zgn. Interdepartementale Werkgroep Limitering Alimentatie) die tot taak heeft een aantal limiteringsmodellen op te stellen en de budgettaire gevolgen daarvan voor de bijstand te berekenen.

Binnen deze werkgroep bleek de behoefte te bestaan aan een onderzoek naar de opvattingen van gehuwde Nederlanders over de rolverdeling binnen het huwelijk en de daarmee samenhangende plichten en rechten van echtgenoten jegens elkaar. Verwachtingen die de huwelijkspartners in dit opzicht bij elkaar hebben gewekt (bijv. door de beslissing een gezin te stichten) zouden mede bepalend kunnen zijn voor de rechtsgrond van de alimentatie en meer in het bijzonder voor de duur van de alimentatie, zo opperde de werkgroep.

Dit was aanleiding voor de Minister van Justitie het WODC te verzoeken een onderzoek te doen naar de opvattingen die onder de bevolking leven omtrent de alimentatieplicht na echtscheiding en de factoren die met verschillen in opvatting verband houden.

In dit artikel worden enkele resultaten van dat onderzoek gepresenteerd⁴.

3. Wetskennis

In het bedoelde WODC-onderzoek zijn een aantal vragen opgenomen die beoogden te achterhalen in hoeverre de bevolking bekend is met het huidige alimentatierecht. De kennis van het echtscheidingsrecht is niet expliciet

gepeild. Uit de beantwoording van de vragen over het alimentatierecht blijkt dat circa 45% van de bevolking denkt dat in de wet staat dat de man in ieder geval alimentatie aan zijn ex-vrouw moet betalen als hij schuld heeft aan het mislukken van het huwelijk. Daarnaast denkt 26% dat in de wet staat dat de man in ieder geval geen alimentatie hoeft te betalen als de vrouw schuld heeft aan het mislukken van het huwelijk. Hieruit kan worden afgeleid dat een groot deel van de bevolking denkt dat in de wet echtscheiding nog steeds met schuld in verband wordt gebracht, hetgeen sinds oktober 1971 niet meer het geval is. Over de wijze waarop alimentatie geregeld moet worden volgens de wet blijkt een ruime meerderheid van de bevolking goed geïnformeerd te zijn: dat volgens de wet de rechter moet uitmaken of er alimentatie betaald moet worden weet ruim 80% van de ondervraagden goed, dat alleen alimentatie betaald hoeft te worden als de vrouw niet zelf in haar levensonderhoud kan voorzien 60%, dat de alimentatieplicht vervalt wanneer de gescheiden vrouw hertrouwt of met een andere partner gaat samenwonen bijna 80%, dat in de wet staat dat man en vrouw samen kunnen afspreken of er alimentatie betaald zal worden weet ruim 50% en dat de rechter kan bepalen dat alimentatie voor een bepaald aantal jaren moet worden betaald weet bijna 70%.

Men zou kunnen stellen dat de bevolking redelijk goed op de hoogte is van het geldende alimentatierecht, zij het dat velen ten onrechte menen dat het schuldprincipe daarbij een belangrijke rol speelt.

In het WODC-onderzoek dat er primair op was gericht aan het licht te brengen hoe men staat tegenover de onderhoudsplicht van ex-echtgenoten jegens elkaar (dus na het huwelijk) werd ook gevraagd of in de wet staat wie in het huwelijk de kost moet verdienen. Het bedoelde wetsartikel luidt als volgt: 'Echtgenoten zijn elkander getrouwheid, hulp en bijstand verschuldigd. Zij zijn verplicht elkander het nodige te verschaffen'. (artikel 81, boek 1 BW). Dit wetsartikel geldt sinds 1957. Uit dit artikel blijkt dat het aan de echtgenoten wordt overgelaten om uit

te maken wie de kost moet gaan verdienen.

Tot 1957 was dit blijkens het Burgerlijk Wetboek de taak van de man.

Bijna 60% van de gehuwden weet te melden dat de wet het aan de echtgenoten zelf overlaat om uit te maken wie de kost moet verdienen zoals gezien bovenvermeld wetsartikel inderdaad het geval is. Een derde van de gehuwden denkt evenwel dat dit volgens de wet de taak van de man is, en geen enkele respondent antwoordde dat dit volgens de wet de taak van de vrouw is. Deze percentages liggen voor vrouwen en mannen vrijwel hetzelfde. Voorts vertonen gescheidenen een zelfde antwoordpatroon als gehuwden.

Degenen die denken dat het volgens de wet de taak van de man is om te voorzien in de kosten van het levensonderhoud van de gehuwden zullen waarschijnlijk aan de oude wetsbepalingen hebben gedacht. Het is echter niet onmogelijk dat een aantal van hen in verwarring is gebracht door het gestelde in artikel 85 lid 2 van boek I van het Nieuw Burgerlijk Wetboek, dat luidt: 'De man is verplicht zijn vrouw (. . .) ten behoeve van de gewone gang van de huishouding voldoende gelden ter beschikking te stellen (. . .)'. Dit wetsartikel is per vergissing gehandhaafd bij de vorige wetswijziging en staat op de nominatie te worden geschrapt.

4. Opvattingen over echtscheiding en alimentatie

Om een indruk te krijgen van de opvattingen over echtscheiding zijn in 1980 in het genoemde onderzoek twee vragen gesteld die ook reeds in 1965 en 1975 aan een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking waren voorgelegd. Uit de antwoorden blijkt dat in 1980 ongeveer 80% van de Nederlanders in de leeftijd van 18 tot 70 jaar scheiding beter vindt als man en vrouw niet met elkaar kunnen opschieten en er *geen* kinderen thuis zijn, 15% vindt in dat geval scheiding ongewenst maar begrijpelijk, 3% vindt het ontoelaatbaar en 2% kan hierop niet antwoorden. Bij aanwezigheid van kinderen is de tolerantie geringer. Als er wel kinderen thuis zijn is volgens 30% scheiding beter, volgens 50% ongewenst maar begrijpelijk, volgens 17% ontoelaatbaar en in dit geval

kan 3% hierop geen antwoord geven. Vrouwen blijken wat toleranter te zijn tegenover echtscheiding dan mannen. Als er kinderen thuis zijn vindt 35% van de vrouwen scheiding beter tegen 23% van de mannen. Het zal tenslotte geen verbazing wekken dat gescheidenen in dit opzicht toleranter zijn dan de rest van de bevolking: als er geen kinderen thuis zijn acht 90% van de gescheidenen echtscheiding beter, als er wel kinderen thuis zijn is dat 60%.

Voorts blijken degenen die niet tot een kerkgenootschap behoren toleranter dan degenen die wel tot een kerkgenootschap behoren, resp. 38 en 26% acht scheiding beter als er kinderen thuis zijn, terwijl 9 resp. 21% dit ontoelaatbaar vindt. Van de drie onderscheiden kerkelijke richtingen, te weten Rooms-Katholieken, Nederlands Hervormden en gereformeerden, zijn de gereformeerden het minst tolerant met 33% 'ontoelaatbaar'.

36

Een exacte vergelijking met cijfers uit voorgaande jaren is op dit punt niet zonder meer mogelijk doordat de leeftijdsgrenzen van de steekproeven verschillen. Op deze plaats kan alleen worden vermeld dat de tolerantie tegenover echtscheiding in 1980 duidelijk groter is dan in 1965⁵.

De aanwezigheid van kinderen blijkt behalve voor de opvatting over toelaatbaarheid van echtscheiding ook van grote betekenis voor de opvatting over de alimentatieplicht. Op de vraag welke van zeven voorgelegde factoren men belangrijk of onbelangrijk vindt voor de beslissing of alimentatie aan de ex-partner moet worden betaald, geeft bijna iedereen (96%) te kennen dat belangrijk of zeer belangrijk is voor die beslissing dat de vrouw onbezorgd de kinderen moet kunnen opvoeden. (Gesteld dat de vrouw de dagelijkse zorg voor de kinderen krijgt). Opgemerkt wordt dat het hier niet gaat om de alimentatie voor de kinderen. Een grote meerderheid stelt voorts dat deze beslissing afhankelijk moet zijn van de vraag of de vrouw een geschikte baan kan vinden, hoe oud de kinderen zijn en hoe oud de vrouw is. De helft van de respondenten vindt dat het opleggen van een alimentatieplicht afhankelijk moet zijn van het gedrag van de man tegenover de vrouw tijdens het huwelijk, en van het

gedrag van de vrouw tegenover de man tijdens het huwelijk. De huwelijksduur dient volgens 27% een belangrijke rol te spelen bij de beslissing.

De opvatting over de alimentatieplicht is nader gepeild door aan de respondenten vier geconstrueerde gevallen van echtscheiding voor te leggen. De gevallen verschilden op belangrijke punten van elkaar, namelijk aanwezigheid of afwezigheid van kinderen, leeftijd van de kinderen en beroepsarbeid van de vrouw tijdens het huwelijk en mogelijkheden daartoe. Hierdoor kon inzicht worden verkregen in de betekenis van deze factoren op de beslissing van de ondervraagden. Deze konden kiezen uit de volgende antwoordmogelijkheden: blijvende alimentatie, tijdelijke alimentatie onderverdeeld in 'tot de kinderen uit huis zijn', maximaal de huwelijksduur, maximaal 10, 5 of 2 jaar, of helemaal geen alimentatie. Eén van de gevallen luidde als volgt:

Een huwelijk wordt na 8 jaar ontbonden. Er zijn twee kinderen, één van vier jaar en één van zes jaar. De kinderen blijven bij de moeder. Deze is 29 jaar, heeft geen beroepsopleiding gehad. De man heeft een behoorlijke baan met een goed inkomen. De vrouw heeft na haar trouwen niet meer (voor geld) gewerkt en stelt dat zij niet in haar eigen onderhoud kan voorzien.

Het bleek dat bijna 30% van de ondervraagden vond dat in dit geval een blijvende alimentatie de voorkeur verdient, 62% gaf de voorkeur aan een tijdelijke alimentatieplicht en een kleine 4% vond dat de man niet moest worden verplicht alimentatie aan zijn ex-vrouw te betalen. Meer dan de helft van degenen die een tijdelijke alimentatie verkozen vond dat die alimentatieplicht zou moeten gelden 'tot de kinderen uit huis zijn'.

Wanneer er geen kinderen zijn liggen in het overigens gelijke geval de antwoorden duidelijk anders verdeeld hoewel in dat geval een tijdelijke alimentatie eveneens de meeste voorkeurstemmen kreeg (circa 45%). Geen alimentatie scoort dan duidelijk hoger, nl. 27%.

Wanneer het hierboven genoemde huwelijk eerst na 20 jaar wordt ontbonden en de kinderen dan dus 16 en 18 jaar zijn en de moeder dan 41 jaar is, vindt 40% dat een

blijvende alimentatie de voorkeur verdient. Ook in dat geval geven de meesten, nl. 49%, de voorkeur aan een tijdelijke alimentatie. Tenslotte is er het geval dat de vrouw voor haar huwelijk vier jaar als medisch analyste heeft gewerkt terwijl zij tijdens haar huwelijk met korte onderbrekingen part-time heeft gewerkt. Voor het overige is dit geval weer gelijk aan het hierboven vermelde uitgangsgeval. Onder deze omstandigheden vindt 14% van de bevolking een blijvende alimentatie te prefereren, het laagste percentage aan 'blijvend' van de vier getallen. In dit geval wordt daarentegen het vaakst een tijdelijke alimentatie als de beste regeling genoemd (68%).

38

Uit het onderzoek blijkt duidelijk dat er een sterke voorkeur bestaat de eventuele alimentatieplicht aan een termijn te binden en dat men deze dus liever niet onbeperkt wil laten gelden. Van belang is te vermelden dat de gehuwden en gescheidenen in dit opzicht slechts in geringe mate van mening verschillen. Verder blijken de meningen bij mannen en vrouwen vrijwel gelijk verdeeld te zijn. Vermeldenswaardig is dat van degenen die tot een kerkgenootschap behoren er meer voorstander van een blijvende alimentatieplicht zijn dan van de onkerkelijken. De percentages verschillen gemiddeld 7 punten per geval. Tussen de diverse kerkelijke richtingen bestaan in dit opzicht geen noemenswaardige verschillen.

Voor meer informatie over de onderzoekresultaten wordt verwezen naar het onderzoekverslag⁴.

5. Slotbeschouwing

Uit de hiervoor weergegeven onderzoekresultaten blijkt dat in onze samenleving momenteel een grote tolerantie bestaat tegenover echtscheiding. Dat geldt ook — zij het relatief minder sterk — voor dat deel van de bevolking waarvan men dat op grond van de officiële leer van de kerk waartoe het behoort niet zozeer zou verwachten. Immers: de Rooms-Katholieke kerk laat echtscheiding officieel niet toe, al laat zij in de praktijk de mogelijkheid wel open, en de andere christelijke kerken keuren het in meer of mindere mate af. De tolerantie tegenover echtscheiding

blijkt in de samenleving over de gehele linie groter te zijn dan in 1965.

Uit de enquête blijkt dat men het huwelijk in het algemeen niet ziet als een band die onder alle omstandigheden voor het verdere leven in stand moet blijven. In het belang van eventuele kinderen die nog thuis zijn vindt men echtscheiding evenwel veelal minder gewenst. Slechts een kleine minderheid van de bevolking vindt echtscheiding echt ontoelaatbaar, ongeacht of er kinderen thuis zijn. Door het aangaan van een huwelijk verplicht men zich volgens een meerderheid van de bevolking evenmin om na eventuele echtscheiding de huwelijkspartner voor het verdere leven te onderhouden indien nodig. Er zijn evenwel meer Nederlanders voorstander van een blijvende onderhoudsplicht na echtscheiding (voorzover de alimentatiegerechtigde althans niet hertrouwt of met een andere partner gaat samenwonen) dan van een onverbreekbare huwelijksband. Dat geldt ook als er geen kinderen zijn. Het feit dat men soepel staat tegenover echtscheiding wil dus nog niet zeggen dat men de alimentatieplicht zonder meer afwijst.

Hoewel kerkelijk gezinden relatief meer voorstander van een blijvende alimentatieplicht zijn dan onkerkelijken, vindt ook van de kerkelijken slechts een minderheid dat na echtscheiding een onderhoudsplicht in alle gevallen voor het verdere leven moet blijven gelden.

Hoewel de opvattingen over de alimentatieplicht zo gezien wat 'traditioneler' lijken dan de opvattingen over echtscheiding, zijn de opvattingen over de alimentatieplicht toch over het geheel genomen nogal 'modern' te noemen, zeker als men de alimentatieopvattingen plaatst tegen de achtergrond van de feitelijke, in wezen traditionele rolverdeling die in onze samenleving in het huwelijk nog steeds het meest gebruikelijk is. In de meeste huwelijken — zoals ook in de gevallen van echtscheiding die in het onderzoek aan de bevolking zijn voorgelegd — is de man de kostwinner en verricht de vrouw de huishoudelijke arbeid en heeft zij de dagelijkse zorg voor de kinderen. Zo blijkt uit het genoemde WODC-onderzoek dat in circa 80% van de bestaande huwelijken de vrouw het meeste

doet van de huishoudelijke arbeid en aan de dagelijkse verzorging van de kinderen. Vermeldenswaard is voorts dat circa 75% van de ondervraagde vrouwen haar beroepsarbeid geheel had opgegeven toen zij ging trouwen of toen zij een kind kreeg. Het percentage gehuwde vrouwen dat beroepsarbeid verricht is in ons land dan ook veel lager dan bij de gehuwde mannen. In geen van de westerse landen is dit zo laag als in ons land⁶. Interessant is in dit verband dat, zoals hiervoor bleek veel Nederlanders ten onrechte denken dat de rol van kostwinner door de wet nog steeds aan de man is opgedragen.

De opvattingen over de alimentatieplicht houden vermoedelijk op zich weer verband met opvattingen over het huwelijk. Hoe deze relaties in werkelijkheid liggen zal nadere analyse van het inmiddels verzamelde materiaal aan het licht moeten brengen. Daarbij zal tevens worden nagegaan of tolerantie ten opzichte van echtscheiding samengaat met het afwijzen van de alimentatieplicht.

40

De vraag die heeft voorgezeten bij de opzet van het onderzoek naar de alimentatieopvattingen was, zoals gezegd, of in de wet moet worden vastgelegd dat de alimentatieverplichting in principe slechts voor een bepaalde periode kan gelden. Gezien de resultaten van het onderzoek lijkt er alle reden toe dit ernstig te overwegen. Er blijkt evenwel ook, althans bij een grote minderheid van de bevolking, duidelijk behoefte te bestaan aan een mogelijkheid om in bepaalde gevallen een alimentatieverplichting van onbeperkte duur op te kunnen leggen.

¹ Kooy, G. A.. Seksualiteit, huwelijk en gezin in Nederland.

Deventer, Van Loghum Slaterus, 1978.

² Rapport betreffende de financiële positie van de gescheiden vrouwen en haar gezinnen.

Tweede Kamer, zitting 1971-1972, 11860, nr. 2.

³ Rapport van de Commissie Alimentatienormen. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1978.

⁴ Voor een uitgebreider verslag van het onderzoek zie Cozijn, C. en C. van der Werff, Meningingen van de Nederlandse bevolking over alimentatie na echtscheiding; interimverslag van een onderzoek. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1981.

⁵ Sociaal en Cultureel Rapport 1976.

's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1976, blz. 259.

⁶ OECD Observer, nr. 94. september 1978, blz. 10.

De omgangsregeling na scheiding

door: mr. M. R. Duintjer-Kleijn*

Inleiding

In een aantal geïndustrialiseerde landen is sprake van een sterke toename van het aantal echtscheidingen. Een aanzienlijke verruiming van de wetgevingen heeft dit mogelijk gemaakt, zoals in Engeland in 1970, in Frankrijk in 1976 en in Nederland in 1971. In Amerika heeft men al veel langer met een groeiend aantal echtscheidingen te maken. In ons land werden in 1979 23.748 echtscheidingen uitgesproken, terwijl het aantal echtscheidingen in 1970, 10.317 bedroeg (CBS). Op grond van CBS-prognoses verwacht Frinking (1977) een toename tot 1985, waarna zijns inziens een stabilisatie kan worden verwacht.** Naar een voorzichtige schatting van de Gezinsraad (1975) zijn bij tweederde deel van de echtscheidingen kinderen betrokken. Vrij algemeen neemt men, mede op grond van onderzoek, aan dat een echtscheiding voor de meeste kinderen een moeilijke opgave is met verstrekkende gevolgen. Een opvallend aantal studies komt tot de conclusie dat jongens in het algemeen nog iets meer te lijden hebben onder deze problematiek dan meisjes. Toch zijn er op grond van onderzoek ook enige optimistische geluiden te vernemen over het effect op zeer lange termijn (Kulka 1979). Anderen menen dat een taboe — doorbrekende houding tegenover echtscheiding, de gevolgen voor het kind kan beperken. Bij de bestudering van de gevolgen van echtscheiding voor kinderen, komt altijd de vraag naar voren of echtscheiding niet veelal te prefereren is boven een slechte gezinsverhouding. Het is waarschijnlijk dat beëindiging van het huwelijk

* De auteur is hoofd van de sectie documentatie en Justitiële Verkenningen van het WODC.

** Zie voor meer gedetailleerde informatie over de ontwikkeling van het aantal echtscheidingen, het artikel van C. Cozijn in dit nummer.

de kwaliteit van het leven van kinderen onder bepaalde voorwaarden kan verbeteren. De capaciteiten en de wil van de ouders om de belangen van de kinderen te laten prevaleren boven hun eigen conflicten en problemen, zouden volgens deskundigen (Wallerstein en Kelly, 1980) tot één van de belangrijkste voorwaarden gerekend moeten worden.

Dat het een zware opgave is aan deze voorwaarden te voldoen, zien we bij één van de voor het kind belangrijkste rechtsgevolgen van de echtscheiding: de omgangsregeling. In het hiernavolgende zullen we aan de hand van de literatuur en (schaars) onderzoek een beeld trachten te geven van hetgeen thans bekend is over de omvang en de aard van de problematiek van omgangsregelingen die met en zonder tussenkomst van de rechter tot stand zijn gekomen.

42

Binnen de laatste categorie valt vooral de nadruk op het 'Children of Divorce Project' dat laat zien met welke moeilijkheden en psychische conflicten ouders en kinderen bij de omgang na scheiding geconfronteerd kunnen worden. Tenslotte zijn nog enkele korte passages gewijd aan diegenen die bij de rechtspleging en de hulpverlening op dit terrein zijn betrokken.

Voor een goed begrip beginnen we echter deze beschouwing met een bespreking van de huidige en toekomstige wetgeving, alsmede van de argumenten van vóór- en tegenstanders van een wettelijk vastgelegd omgangsrecht. De geraadpleegde buitenlandse literatuur is in hoofdzaak Amerikaans. Om enige indruk te geven van de situatie in een met Nederland in veel opzichten vergelijkbaar land, werd enige literatuur uit Denemarken bestudeerd, waar het recht op omgang van de ouder-niet gezagsdrager al in 1922 in de wet is opgenomen.*

Wetgeving

Het reeds aangeduide echtscheidingsrecht van 1971 heeft geen wezenlijke verandering gebracht in de wijze waarop na echtscheiding in het gezag over minderjarigen wordt voorzien. Of de vader of de moeder krijgt de

* Met dank aan Mevrouw I. Junge-Bang te Voorshoten, die de Deense literatuur toegankelijk maakte

voogdij. In de meeste gevallen wordt de andere ouder met de toeziende voogdij belast. De laatste jaren is er sprake van een toename van het aantal voogdij-opdrachten aan de vader (Verslag Directie Kinderbescherming 1977-1978). In verreweg de meeste gevallen draagt de rechter echter nog de voogdij aan de moeder op (90%). Tegen het verlies van het gezag van de niet-voogd is de laatste jaren veel verzet gerezen, vooral van de zijde van vaders. Daarbij wees men op de wetgevingen van o.a. België en Frankrijk, waar na echtscheiding de ouderlijke macht blijft bestaan, zij het dat de verzorging aan één ouder wordt opgedragen. De andere ouder behoudt een zeker controlerecht met betrekking tot de taakuitoefening van de ander. (Rood-de Boer 1979). Of dit in de praktijk echter veel verschilt van de Nederlandse regeling valt te betwijfelen, met uitzondering misschien ten aanzien van fundering van de omgangsregeling, die overigens evenals bij ons in deze landen aanleiding geeft tot conflicten (Nuytinck 1979). Overigens heeft de Minister van Justitie aangekondigd (Memorie van antwoord, d.d. 14 november 1980 betreffende Wetsontwerp 15638) dat een wetsontwerp in voorbereiding is genomen waarin de mogelijkheid tot het behoud van het gezag van beide ouders na echtscheiding, een plaats zal vinden.

Voor enig inzicht in het functioneren van het zogenaamde co-ouderschap in de praktijk, moge verwezen worden naar een Amerikaans artikel, dat in bewerkte vorm is opgenomen op bladzijde 69 van dit nummer.

Nieuw in de wetgeving van 1971 was de invoering van *artikel 161 5e lid Burgerlijk Wetboek* waarbij na een jarenlange discussie de niet-voogd voor het eerst de mogelijkheid kreeg zich tot de rechter te wenden met een verzoek een regeling omtrent de omgang te treffen. De rechterlijke beslissing omtrent de omgang kan worden opgenomen in het echtscheidingsvonnis of na ouderverhoor in een latere beschikking. Bij het ontbreken van een regeling of bij gerezen conflicten kan in een later stadium de kinderrechter op verzoek van één of beide ouders alsnog een regeling vaststellen. Van de mogelijkheden om de regeling

af te dwingen, zoals de dwangsom of een kinderbeschermingsmaatregel, wordt door de rechter in de praktijk weinig gebruik gemaakt. Hoewel de wetgeving, die als voorlopig is bedoeld, een gunstige invloed zou hebben op het aantal regelingen die de ouders onderling treffen (Sniijders 1977), is de kritiek de laatste jaren gestadig toegenomen. Vooral van de zijde van organisaties van gescheiden mensen, voornamelijk vaders, zoals de A.V.O.M., Man 1979 en S.O.G.M., kwamen heftige bezwaren in de openbaarheid. Deze bezwaren richtten zich in hoofdzaak op het gunstkarakter van de wettelijke bepalingen (Beter omgangsrecht 1980, Van gunst naar recht 1978) waardoor de niet-voogd vrijwel machteloos staat tegenover de onwil van de voogd. Daarnaast stelden de genoemde actiegroepen dat duidelijk is komen vast te staan dat omgang onontbeerlijk is voor een harmonische uitgroei van het kind, hetgeen bevestigd is door een uitspraak van het Gerechtshof te Amsterdam van 18 februari 1975, NJ 1975—315.

Het was vooral de raad voor de kinderbescherming die onder vuur werd genomen. Deze zou dikwijls op de in hun visie vage afwegingsgrond als 'het belang van het kind' concluderen tot de 'niet-haikbaarheid'. Bovendien meende men dat de raad in zijn positie van adviserend lichaam voor de rechter en bemiddelaar-hulpverlener op het spreekuur, een ongewenste dubbele rol heeft. In deze kritiek stonden de gescheiden vaders overigens niet alleen (Rood-de Boer 1979).

In 1979 diende de Minister van Justitie, na voorbereiding door de commissie de Ruiters (1979) *een wetsontwerp in tot herziening van het scheidingsprocesrecht en het omgangsrecht in verband met scheiding, nr. 15638*, onder andere inhoudende wijziging van de bepalingen over de omgangsregeling. Dit wetsontwerp dat evenals de wet van 1971 blijft uitgaan van de primaire verantwoordelijkheid van de ouders voor het tot stand komen van een regeling, heeft als belangrijkste uitgangspunten:

— Een ouder moet na echtscheiding ouder kunnen blijven en mag na echtscheiding niet gediskwalificeerd worden.

- Het continueren van het contact is in beginsel in het belang van het kind.
- De opvattingen van het kind zijn van veel belang.

Deze uitgangspunten resulteerden in het formuleren van een *wederzijdse bevoegdheid* van de ouder-niet-voogd en het kind om met elkaar om te gaan. Deze bevoegdheid kan op bepaalde gronden ontzegd worden. Het kind van *12 jaar en ouder* dient als regel gehoord te worden. Tenslotte beoogt het wetsontwerp het op gang brengen van een mentaliteitsverandering.

De reacties op het wetsontwerp waren gemengd. Zo meende de afdeling Familie- en Jeugdrecht-spraak van de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak dat eerst een diepgaand onderzoek moet plaatsvinden naar de ervaringen met de huidige regeling. Enkele kinderrecht-ers uitten hun ongerustheid over de problemen die de toekomstige wet in de praktijk zou kunnen opleveren. (Cnoop Koopmans 1980 en Schwarz 1981). Hierbij voegden zich de laatste maanden voor de behandeling ook nog de negatieve geluiden van de zijde van een aantal vrouwen-actiegroepen, zoals het comité vrouw- en familierecht (van Schie 1980). Zij menen dat dit wetsontwerp teruggrijpt op de traditionele vaderschapsrechten en inbreuk maakt op het begrip 'voogdij'. Bovendien mist naar hun inzicht het omgangsrecht als tegenwicht een omgangsplicht, indien de andere ouder geen behoefte heeft aan omgang en het kind dat wel graag wil. Ook de werkgroep 'Vrouw en recht' verwacht weinig heil van deze wet en vreest een verscherping van de tegenstellingen (NRC Handelsblad, 25.3. 1981).

Ook degenen die zich wel met de teneur van het wetsontwerp konden verenigen uitten in tal van rapporten en artikelen hun kritiek. Vooral de groepen waarin vaders een belangrijke rol spelen, lieten van zich spreken. De kritiek richtte zich o.a. op de volgende punten:

- men achtte een bevoegdheid tot omgang niet genoeg, maar vond dat het een afdwingbaar recht moest zijn (Beter Omgangsrecht 1980). Sommigen drongen zelfs aan op strafsancities (Prinsen 1980);

- de ontzeggingsgronden achtte men te vaag;
- men wilde een recht op informatie en drong aan op de mogelijkheid van behoud van het gezag na echtscheiding van beide ouders.

Anderen commentatoren misten een formulering van de rechten van het kind (o.a. in Omgang met elkaar (1978) en Hoefnagels (1977)). Tenslotte werd van verschillende zijden aangedrongen op hulpverleningsmogelijkheden. Het wetsontwerp heeft inmiddels enkele wijzigingen ondergaan, de laatste naar aanleiding van de behandeling in de Tweede Kamer op 1 en 2 april j.l. Aan een aantal van de hierbovengenoemde bezwaren werd tegemoetgekomen. De ontzeggingsgronden luiden thans aldus: De ontzegging kan plaatsvinden indien de ouder niet voogd kennelijk ongeschikt of kennelijk niet in staat is tot omgang. Daarnaast kan ontzegging ook plaatsvinden indien het kind ouder dan 12 jaar, ernstige bezwaren heeft. Tenslotte kan de rechter tot ontzegging overgaan, indien uitoefening van de bevoegdheid om een andere reden ernstig nadeel voor de geestelijke of lichamelijke ontwikkeling van het kind zou opleveren. Deze bepaling zou bijvoorbeeld toepasbaar zijn wanneer de ouder-gezagsdrager de scheiding nog niet heeft verwerkt en het doorzetten van een regeling voorshand te belastend zou zijn. Een tweede tegemoetkoming aan de geuite wensen is de invoering van een verplichting voor de gezagsdrager tot informatie en tot het geven van inspraak t.a.v. belangrijke feiten en omstandigheden met betrekking tot het kind, tenzij de andere ouder daar geen prijs op stelt. Deze verplichtingen gelden ook voor derden, zoals bijvoorbeeld schoolhoofden.

Evenals in de Duitse wetgeving, wordt de regeling daarvan in eerste instantie aan de ouders overgelaten (Jansen 1981). Op verzoek kan de rechter deze verplichtingen echter ook regelen. Tenslotte is op uitdrukkelijke wens van de Kamer een rechtsingang, zij het een informele, voor het kind opgenomen. De kinderrechter kan namelijk ook ambtshalve een beslissing nemen ten aanzien van de omgang, indien het kind, ongeacht de leeftijd, hem daarom vraagt, bijvoorbeeld

door middel van een briefje of een telefoontje. In het gewijzigd ontwerp is de 'bevoegdheid tot omgang' gehandhaafd en niet vervangen door het vooral door vadersgroepen gewenste 'recht op omgang', aangezien zulk een wijziging van terminologie naar het inzicht van de Minister niets toe zou voegen aan het voor ieder duidelijke rechtskarakter van deze bevoegdheid. Ook zijn de vooral door de groep Man '79 gevraagde strafsancities niet in het wetsontwerp te vinden. Wel is ter bevordering van de effectivering de mogelijkheid geschapen voor de rechter om een persoon of organisatie op te dragen hulp en steun te verlenen bij de uitvoering van de regeling. Hierbij wordt o.a. gedacht aan het Algemeen Maatschappelijk Werk, de M.O.B.'s en de adviesbureau's voor Jeugd en Gezin. Het aanvankelijk gedwongen karakter van deze maatregel is in de derde nota van wijzigingen verdwenen, door de toevoeging 'op verzoek van beide ouders'. Tenslotte is de mogelijkheid van een op de omgangsregeling gerichte ondertoezichtsstelling, opgenomen. Bij deze ondertoezichtsstelling zullen de aanwijzingen van de gezinsvoogd aan de ouder-gezagsdrager alleen betrekking mogen hebben op de uitvoering door die ouder van de omgangsregeling. Men spreekt dan ook wel over een 'mini-o.t.s.'. (Jansen 1981).

Het wetsontwerp is op 9 april j.l. door de 2e Kamer aangenomen. Blijkens een toezegging van de Minister van Justitie zal het W.O.D.C. na verloop van tijd de effecten van deze wetgeving door middel van dossieronderzoek evalueren.

Wat weten we over het functioneren van de omgangsregeling?

De afgelopen jaren is duidelijk geworden dat de omgangsregeling een onderwerp is dat zich bij uitstek leent voor felle en emotionele discussies. Het grootste deel van hetgeen erover geschreven en gezegd is, beperkt zich tot het formuleren van opinies. Er is op dit terrein nog weinig wetenschappelijk onderzoek verricht. Een uitzondering hierop is een onderzoek naar de totstandkoming van omgangsregelingen na echtscheidingen in Zuid-Nederland (1978) van de Sectie Jeugd-

recht van de Katholieke Hogeschool te Tilburg. Het onderzoek heeft betrekking op omgangsregelingen in de jaren 1972 t/m 1976.

Onlangs zijn een tweetal onderzoeken gestart. Het *eerste* is een onderzoek naar de sociale processen waardoor de omgangsregelingen tot stand komen en worden nageleefd. Het wordt verricht door de Vakgroep Rechtsfilosofie en Rechtssociologie van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit te Groningen onder leiding van Prof. J. G. Griffith.

Het *tweede* onderzoek heeft als doel na te gaan welke invloed de omgang heeft op het verwerkingsproces van de echtscheiding bij kinderen. Het onderzoek wordt verricht door het Instituut voor Pedagogische en Andragogische Wetenschappen van de Universiteit te Utrecht. Het aan het veldonderzoek voorafgaande literatuuronderzoek is inmiddels afgerond. (De Jong en Zink 1980).

48

Het is opmerkelijk dat ook in Denemarken waar al sinds 1922 het recht op omgang in de wet is vastgelegd, zeer onlangs het Socialforskningsinstitutet te Kopenhagen is begonnen aan een longitudinaal onderzoek onder 500 gescheidenen met minderjarige kinderen naar de sociale en psychologische consequenties van een echtscheiding voor volwassenen en kindéren (Koch-Nielsen 1980). Dit onderzoek zal mede gericht zijn op de ervaringen met omgangsregelingen. Zelfs in Amerika waar dit onderwerp al jarenlang in discussie is, is behoefte aan wetenschappelijk onderzoek (Buxton 1978, Arbanel 1979). Voorzover deze discussie in de literatuur vastgelegd is, gaat deze meestal over de pro en contra's van de gedwongen omgangsregeling. Hierin herkennen wij de problemen in ons eigen land.

De voor- en tegenstanders van een wettelijk vastgelegd omgangsrecht en de effectuering daarvan

In Amerika waar het recht op omgang in tal van staten in de wet is opgenomen (Smoor 1980), staan in de literatuur twee standpunten tegenover elkaar. Het eerste is dat van *Goldstein*, jurist en psychiater, Anna

Freud en Solnit, beiden kinderpsychiater, (Yale University), beschreven in hun ook in ons land zeer veel besproken boek 'Beyond the best interests of the child' (1973, herdruk 1979).

Zij menen dat alleen bezoeken waar de ouders beiden achter staan, zin hebben. Zijn er conflicten dan dient de psychologische ouder, d.w.z. de ouder-voogd te beslissen. Het belang van het kind is, naar hun inzicht, gebaat bij een continue ononderbroken affectieve relatie met één volwassene, die zonodig moet prefereren boven de wensen en/of rechten van de biologische ouder. Een aantasting van de beslissingsbevoegdheid van de ouder-voogd zou het gevoel van zekerheid en veiligheid van het kind in gevaar brengen. In dit verband dringen zij aan op snelle beslissingen ten aanzien van toewijzingen en omgangsregelingen, zonder proefregelingen, aanhoudingen etc.

Tenslotte wijzen zij er op dat zelfs bij een goede omgangsregeling, de ouder die niet met het gezag bekleed is, een andere, minder belangrijke rol speelt in het leven van het kind.

De visie van deze deskundigen heeft veel kritiek ondervonden, ook in ons land. Men wordt verweten totaal voorbij te gaan aan de belangen van de ouders-niet-voogden (Rood-de Boer 1979). Bovendien zouden zij het feit negeren dat voor het kind omgang essentieel is om tot een harmonische uitgroei te komen.

Medestanders vinden Goldstein c.s. o.a. in Cnoop Koopmans (1980) en Litjens (1977) en in Duitsland in Simitis (1974) die heel ver mee kunnen gaan met de hoofdgedachte van dit veel besproken boek.

Een ander uitgangspunt kiest het in de literatuur veelvuldig geciteerde echtpaar Richard en Elise *Benedek*, respectievelijk advocaat en kinderpsychiater verbonden aan de universiteit van Michigan. Zij menen dat de omgang met de andere ouder in de eerste plaats gezien moet worden als een *recht van het kind*, waaraan wanneer het eenmaal in een regeling is vastgelegd in principe niet getornd mag worden. Hoewel zij niet ontkennen dat een omgangsregeling heel vaak ongemak met zich meebrengt, ook voor het kind, zijn zij ervan

overtuigd dat de voordelen overheersen (Benedek en Benedek, 1977).

De voordelen voor het kind komen volgens de schrijvers in het kort hierop neer:

- omgang voorkomt dat het kind schuldgevoel krijgt;
- het ontbreken van omgang kan het kind uitleggen als afwijzing, met alle gevolgen van dien;
- het identificatieproces verloopt beter, ook op de langere termijn.

Het belang van een goede omgangsregeling is volgens hen zo mogelijk nog essentiëler wanneer de band tussen ouder en kind vóór de scheiding zeer hecht was. De schrijvers wijzen er op dat deze situatie zich steeds vaker voordoet, naarmate de vader in het gezin een belangrijker rol gaat spelen. Het geven van prioriteit aan de rechten van het kind krijgt ook in Denemarken veel aandacht. Zo heeft zich in dit land in 1973 een speciale actiegroep gevormd 'de rechten van het kind in de maatschappij' afgekort BRIS, die op de bres staat voor de rechten van het kind na echtscheiding (1974). Daarnaast wordt in Denemarken ook van kinderpsychiatrische zijde aangedrongen op erkenning van de rechten van het kind op beide ouders. (Kinder commissierapport 1978).

50

Naast de voordelen voor het kind zien de Benedeks ook voordelen voor beide ouders: Voor de niet in het gezin levende ouder kan het verdriet- en schuldgevoel verminderen, maar ook de voogd heeft baat bij een gunstige uitwerking van de regeling op het kind. Bovendien is de voogd in veel gevallen meer verzekerd van alimentatie dan bij tegenwerking. Tenslotte is het behoud van de band gunstig in geval van overlijden van de voogd. Al deze voordelen brengen de schrijvers tot de conclusie dat er beter animositeit kan zijn dan geen omgang. Overigens verwachten zij dat veel controverses op te lossen zijn door hulpverlening.

Resumerend is de controverse Goldstein versus Benedek volgens de kinderpsychiater Buxton (1978) terug te brengen tot een cardinale vraag: Zijn gedwongen bezoeken gepaard gaande met emotionele toestanden tengevolge van de afkeuring van de voogd schadelijker

voor het kind dan het niet hebben van contact met de andere ouder? Hoewel Buxton het met Benedek eens is dat deze vraag tot op zekere hoogte uitsluitend te beantwoorden is aan de hand van de feiten van elk individueel geval, betreurt hij het dat er zo weinig onderzoek gedaan is om de schadelijkheid van beide ongewenste situaties tegen elkaar af te wegen.

Minder uiteenlopende standpunten vinden we ten aanzien van het vraagstuk van de effectuering. In Amerika waar veelal een veroordeling mogelijk is wegens 'contempt of court', waarop een vrijheidsstraf staat, zijn blijkens de literatuur weinig pleitbezorgers voor vergaande effectueringsmiddelen. In slechts weinig gevallen wordt naar dit middel gegrepen, omdat de rechter beseft dat hij in wezen machteloos staat. Meestal wordt volstaan met een waarschuwing (Smoor 1980). In Denemarken waar bij conflicten de omgangsregeling eerst vastgesteld wordt door een administratief lichaam en in uiterste geval door de rechter, zijn in de wet een aantal dwangmiddelen opgenomen. Deze zijn in een recente uitvoeringsmaatregel (1980) nader geregeld. Wanneer de afspraken ingevolge omgangsregeling niet worden nageleefd kan de rechter deze ten uitvoer leggen door middel van directe fysieke dwang. Ten uitvoerlegging vindt niet plaats indien de psychische of fysieke toestand van het kind hierdoor gevaar loopt. Daarnaast noemt de wet de ook bij ons bekende dwangsom. Tenslotte heeft de rechter ook nog de mogelijkheid een éénmalige boete te vorderen, die invorderbaar wordt wanneer een bepaling uit de omgangsregeling op een nader aan te geven tijdstip niet wordt nageleefd.*

In de praktijk blijkt de rechter ook hier de grootste terughoudendheid te betrachten ten aanzien van het hanteren van dwang.

In 1974 heeft een onderzoekscommissie uit preventieve overwegingen gepleit voor handhaving van deze effectueringsmiddelen (rapport Huwelijkscommissie 1974).

* Volgens een onofficiële vertaling van de Nederlandse Ambassade te Kopenhagen.

Door de rechter vastgestelde omgangsregelingen

Hoe vaak komt het voor dat ouders er niet in slagen zelf oplossingen te vinden voor hun conflicten over de omgang?

Zowel in Nederlandse literatuur als in kamerstukken duikt steeds weer het percentage van 4% op, zijnde het percentage van het aantal echtscheidingen met minderjarige kinderen, waarin de ouders vroeg of laat een beroep doen op de rechter om een regeling vast te stellen, omdat zij het samen niet eens kunnen worden. De meest geciteerde bron is het onderzoek naar de totstandkoming van omgangsregelingen na echtscheiding in Zuidelijk Nederland over de jaren 1972 t/m 1976. Omdat na het totstandkomen van de wetgeving van 1971 de verzoeken aan de rechter tot het treffen van een omgangsregeling slechts langzaam op gang zijn gekomen is het genoemde percentage slechts als een indicatie op te vatten. De cijfers van Gisolf (1980) en Snijders (1977) die eveneens op grond van dossieronderzoek tot ongeveer dezelfde percentages komen, zijn door de verschillende manier waarop ze tot stand zijn gekomen, nauwelijks vergelijkbaar met het onderzoek in Zuidelijk Nederland. Een recent gegeven komt uit een onderzoek van het WODC naar de opvattingen over alimentatieplicht na echtscheiding, waarin ook enkele vragen over de omgangsregeling zijn opgenomen. Uit een ondervraging van een bij benadering representatieve steekproef onder na 1971 gescheidenen met minderjarige kinderen blijkt 7% te maken te hebben met een door de rechter (ex. art. 161 5^a lid B.W.) opgelegde omgangsregeling*.

Uit onderzoeken van de Hoge School te Tilburg ('Omgang met elkaar' 1978) en Pot (1979) blijkt aan de hand van het percentage afwijzingen dat de rechter afhankelijk van het stadium waarin een omgangsregeling wordt gevraagd met steeds moeilijker gevallen te maken krijgt. Dit valt ook op te maken uit de mate waarin de raad voor de Kinder-

* Voor een verantwoording van de steekproef zie Cozijn C./C. v.d. Werff, Meningingen van de Nederlandse bevolking over alimentatie na echtscheiding; 's-Gravenhage Staatsdrukkerij, 1981.

bescherming wordt ingeschakeld. Dat met name de kinderrechter bij de beslissingen in een later stadium met een problematische groep te maken heeft, blijkt uit het feit dat bij deze categorie sprake is van een 'zeer hoog afwijzigingspercentage, nl. $\pm 50\%$ (Omgang met elkaar 1978; Pot 1979).

Een illustratie van deze problematiek is ook te vinden in de gegevens van het jaarverslag van de raad voor de kindbescherming te Groningen. In dit arrondissement werd in 1979 in 6% van de echtscheidingen met minderjarige kinderen een beschikking inzake de omgangsregeling gegeven door de kinderrechter. In 48% moest het verzoek worden afgewezen. Het grootste deel van de genoemde 6%, nl. 63,5% was reeds in een eerder stadium bij de raad bekend, vanwege een bemiddelingspoging. In 26,5% was reeds contact geweest met een hulpverleningsinstantie. In 17% betrof het een reeds eerder door de rechter vastgestelde regeling.

Dat de moeilijkheden na de beslissing van de rechter niet altijd beëindigd zijn, zien we uit de resultaten van eerdergenoemd W.O.D.C.-onderzoek, waaruit blijkt dat 36% van de ouders blijft ruziemaken; 45% zegt dat de ex-man/vrouw zich niet aan de afspraken houdt en de helft zegt zich er zelf niet aan te houden. Wat betekent het afdwingen van een regeling voor het kind? Door tegenstanders van een wettelijk vastgelegd omgangsrecht wordt wel gewezen op een Zwitsers onderzoek van Haffter (1960) die tot de conclusie is gekomen dat gedwongen omgang een schadelijke zaak is, vooral belastend voor kinderen onder de 10 jaar. De waarde van dit onderzoek wordt door velen betwist, omdat het van zeer oude datum is (onderzoek onder in 1920–1944 gescheiden mensen). In dezelfde richting wijzen de resultaten van een onderzoek van Lempp (1973). Bij dit onderzoek is echter sprake van een zeer kleine onderzoekpopulatie. Tenslotte wijzen de resultaten van een Amerikaans onderzoek dat hieronder op blz. 54 uitvoerig ter sprake komt, erop dat vooral oudere kinderen zeer veel moeite hebben met een strak vastgelegd bezoekschema, dat niet aansluit op hun hobbies en vrijetijdsbesteding.

Omgangsregelingen op grond van afspraken tussen de ouders

Naast de kleine groep omgangsregelingen die middels de rechter totstandkomen, is er de grote groep regelingen die de ouders onderling afspreken, al of niet vastgelegd in echtscheidingsconvenanten of in het echtscheidingsvonnis. Volgens het eerdergenoemde W.O.D.C.-onderzoek heeft $\pm 50\%$ van de gescheidenen met minderjarige kinderen (na 1971 gescheiden) zo'n regeling, waarvan de helft dit heeft laten bevestigen door de rechter*. Is deze groep er nu blijvend in geslaagd t.a.v. de omgangsregeling de vrede te bewaren? Hoewel in de meeste gevallen de ouders zich wel aan de afspraken zullen houden, mogen we aannemen dat zich ook binnen deze groep problemen voordoen. Zo weten we dat de raden voor de kindbescherming zeer veel spreekuurcontacten hebben op bemiddelingsniveau met betrekking tot niet lopende partijregelingen. In het eerdergenoemde W.O.D.C.-onderzoek meldt 36% van de ondervraagden die een partijregeling hebben, strubbelingen over die regeling, 35% is van mening dat de ex man/vrouw zich niet aan de afspraken houdt, 18% zegt zich er zelf niet aan te houden en 31% wil wijziging van de regeling. Het is te verwachten dat het onderzoek van Prof. Griffith zal bijdragen tot meer inzicht in deze materie. De resultaten van een recent Amerikaans onderzoek waarin de door de ouders onderling afgesproken regelingen een belangrijke rol spelen (slechts 10% van de onderzochte omgangsregelingen waren door de rechter vastgesteld), worden hieronder weergegeven.

Het Children of Divorce Project

Het Children of Divorce Project heeft plaatsgevonden in Californië dat op het gebied van de echtscheidingswetgeving (en van het percentage echtscheidingen) een voortrekkersrol vervult. De onderzoekers Wallerstein en

* Wanneer we deze 50% optellen bij de op bladzijde 54 genoemde 7%, zien we dat $\pm 43\%$ van de gescheidenen met minderjarige kinderen om één of andere reden helemaal geen regeling heeft. Eén van die redenen kan b.v. zijn, de leeftijd van de kinderen.

Kelly hebben zich gericht op 'gewone doorsnee kinderen', die geen aanleiding gaven tot het inroepen van therapeutische hulp. De ouders werden geworven via een hulp-aanbod in de preventieve sfeer, waarbij het kind centraal stond. De bedoeling van het onderzoek was na te gaan hoe kinderen een scheiding beleven, hoe zij zich erdoorheen slaan en hoe zij zich gedurende een aantal jaren na de scheiding aanpassen.

Het eerste contact lag tussen het eind van de eerste en de zesde maand na de scheiding. Na 1 jaar volgde een follow-up en na vier jaar nogmaals. De hulp zelf bestond uit vier tot zes counselingsgesprekken zowel met de ouders als met de kinderen. De resultaten van de verschillende fasen van dit onderzoek zijn in tal van publicaties neergelegd, de resultaten van het gehele onderzoek zijn samengebracht in een in 1980 verschenen boek 'The Final Breakup'.

Ondanks de beperkingen van het onderzoek, nl. de vrij kleine onderzoekpopulatie, (132 kinderen uit zestig gezinnen) geworven via een hulpaanbod en het feit dat de ouders allen behoorden tot de gegoede en overwegend blanke middenklasse geeft het onderzoek ons enig inzicht in de gevoelsmatige problemen van ouders en kinderen t.a.v. omgangsregelingen. De onderzoekers hebben in een speciale publicatie aandacht gewijd aan de factoren die (18 mnd. na de scheiding) van invloed zijn op de omgangsrelatie tussen de andere ouder (in het onderzoek bijna uitsluitend vaders) en het kind. (Wallerstein en Kelly 1980)

Een opmerkelijke onthulling van het onderzoek is dat 18 maanden na de scheiding geen correlatie bleek te bestaan tussen de verhouding vader-kind vóór de scheiding en de frequentie of regelmaat van het omgangspatroon. Vaders die vóór de scheiding een zeer goede band met hun kinderen hadden, lieten soms niets of zeer onregelmatig iets van zich horen. Andere vaders, die voor de scheiding weinig met hun kinderen optrokken, waren nu tot verbazing van moeders en kinderen, trouwe bezoekers. Deze onverwachte verandering in relatiepatroon kwam vooral voor bij vader-zoon-relatie,

meestal in de vorm van een verslechtering. Hieruit werd geconcludeerd dat de omgangsrelatie een relatie op zich is en géén vervolg van een relatie binnen het huwelijk, zoals dikwijls door psychiaters en andere deskundigen wordt aangenomen. Een andere conclusie was dat een negatieve houding van de moeder-voogdes ten opzichte van de omgangsregeling niet zo'n invloed had als men verwachtte. Men signaleerde zelfs vaak een toename van de frequentie van de omgang als reactie op de oppositie van de kant van de voogdes.

Factoren die de omgangsrelatie *negatief* beïnvloedden waren de volgende:

- De praktische problemen van de vaders die zich dikwijls geen raad weten met hele kleine kinderen, het bezighouden van grote kinderen of die verlegen zijn met de situatie rondom een nieuwe vriendin.
- psychische problemen van de vader. De 'verworpen' vader is vaak depressief en verwacht dikwijls ook een afwijzing door het kind. De vader die het gezin verlaten heeft, voelt zich schuldig en laat om die reden niets meer van zich horen. De vader kan om die reden ook vervallen in de Sinterklaas-rol, hetgeen weer op weerstanden bij de moeder stuit. Als factoren die het functioneren van de omgang *gunstig* beïnvloedden, werden gevonden:
  - het sterke verlangen van het kind onder de 9 jaar naar omgang met de andere ouder
  - flexibiliteit en de vergevingsgezindheid van de kinderen
  - het feit dat de vader nog geen nieuwe partner had en niet depressief was en zich zeer voor de kinderen inzette
  - behoorlijke levensomstandigheden van de vader
  - een redelijk gekalmeerde relatie tussen de ouders en belangstelling van de moeder-voogdes voor het behoud van de omgangsrelatie. Samenvattend concludeerde men dat de meest succesvolle omgangsrelatie 18 mnd. na de scheiding, vooral te danken was aan de psychologische capaciteiten van de vader, de moeder en het kind om zich flexibel aan te passen aan de omgangsrelatie. Bij de *follow-up 5 jaar* na de scheiding, bleken

weer van andere factoren een *negatieve* invloed uit te gaan:

- het gefixeerd zijn van de omgangsrelatie op het moment van de scheiding, die om die reden niet aangepast was aan de leeftijd en interesses van het kind
- het ontbreken van de voortdurende aanwezigheid hetgeen verarming van de relatie tengevolge had
- een tweede huwelijk van de vader wanneer dat gepaard ging met het ontbreken van belangstelling van de nieuwe echtgenote (de aanwezigheid van kinderen uit het nieuwe huwelijk)

Positieve invloed ging uit van:

- een betrouwbaar, maar wel flexibel omgangspatroon, afgestemd op de hobbies en de vrije tijd van het kind
- de aanvaarding van een beperkte ouderrol door de ouder-niet gezagdrager
- het ontbreken van fricties tussen de echtgenoten
- het feit dat beide ouders redelijk gelukkig zijn
- een goed functioneren van het kind in het gezin van de ouder-voogd.

De onderzoekers constateerden dat 1/3 van de kinderen na 5 jaar zeer goed functioneerden, mede dankzij een door bovenstaande factoren gunstig beïnvloede omgangsrelatie met de andere ouder.

Het kind

Niet alleen in de discussies, maar ook in de literatuur over de omgangsregeling staan de emotionele behoeften en de problemen van de ouders dikwijls centraal. Hoewel er zeer veel literatuur en onderzoek beschikbaar is over de beleving door het kind van de echtscheiding in het algemeen (van Seters 1980) is er betrekkelijk weinig te vinden over de vraag hoe kinderen de contacten met de ouder buiten het gezin beleven. Het is dan ook verheugend dat in het Children of Divorce project de kinderen zelf aan het woord zijn gelaten. Op grond van de gesprekken die met de kinderen gevoerd werden kwamen de onderzoekers tot de conclusie dat voor de meeste kinderen het

vertrek van de ouder een schokkende gebeurtenis was.

Slechts 10% was opgelucht. De allerjongsten beschouwden het verdwijnen van de vader als tovenarij, bij de 7–9-jarigen overheerste ongerustheid over de materiële verzorging van deze ouder. Voor deze kinderen konden bezoeken in een vroeg stadium veel van de ongerustheid wegnemen. Kinderen van 9–12 jaar, vooral jongens, hadden zeer te lijden onder onregelmatige en infrequente bezoeken, waaraan zij vaak zelf mede 'debet' waren doordat hun boosheid op de vertrokken ouder deze afschrikte van contact. Dezelfde groep bleek ook het gevoeligst te zijn voor het verdriet en de boosheid van de moeder. Tenslotte kwamen gevoelens van ergernis en frustratie door de voortdurende aanwezigheid van een nieuwe vriendin vooral voor bij deze categorie. Het onderzoek geeft aanwijzingen dat adolescenten er meestal aardig in slagen beide ouders te vriend te houden, desnoods door leugentjes te gebruiken.

58

Een meer algemene bevinding van het onderzoek was, dat het kind wiens vader tijdens het huwelijk een actieve rol vervuld had relatief de meeste stress ondervond wanneer het contact verbroken werd. Wanneer dit te wijten was aan gebrek aan interesse van de vader, had dit ook op de langere duur een ernstige vermindering van het gevoel van eigenwaarde tengevolge.

Dat voortdurende ruzies en conflicten over de omgangsregeling voor kinderen zeer belastend zijn en aanleiding kunnen geven tot nerveuze symptomen vinden we niet alleen bij Wallerstein en Kelly, maar o.a. ook bij Jacobson (1978) en in een Deens onderzoek van Brun (1978).

Dat kinderen moeite hebben met een strak routinematig bezoekschema, kwam reeds eerder aan de orde (zie blz. 54). Deze problematiek speelde vooral bij de 10% kinderen uit het Californische onderzoek, die gebonden waren aan een door de rechter opgelegde omgangsregeling. Kinderen die vrije en onbeperkte omgang hadden tot de niet-voogd, waren de relatief 'gelukkigste' kinderen. Tot dezelfde conclusies komen ook Rosen

(1977) en Benedek (1977). In de meeste gevallen zullen afspraken onvermijdelijk en noodzakelijk zijn. Over de vraag welke frequentie voor en door het kind het meest gewenst is, vinden ouders, rechters, advocaten, en hulpverleners weinig aanwijzingen in de literatuur. In de praktijk wordt nogal eens in grote lijnen gewerkt met: voor kleine kinderen frequente korte bezoeken, voor grote kinderen minder frequente bezoeken afgewisseld door weekends. Daartegenover vinden we aanbevelingen om bij ernstige conflicten de contacten te beperken tot enkele malen per jaar en dan wat langer bv. 1 à 2 weken (Lempp 1973). Pagée (1980) meent dat weekends als regel meer inhoud kunnen geven aan een omgangsrelatie, vooral wanneer de ouder-niet-voogd zich aan zijn normale leefpatroon houdt en het kind een eigen plaats in de nieuwe omgeving toekent. Opvallend is dat bv. de Deense rechter bij ernstige conflicten als regel de frequentie op 1 weekend of twee weekends per maand stelt, aangevuld met een deel van de vakantie en de feestdagen. Uit de interviews die de kinderen uit het Children of Divorce Project werden afgenomen, valt op te maken dat vooral de jongere kinderen (5 mnd. na de scheiding) dikwijls teleurgesteld waren over de korte duur van de bezoeken, die vaak niet meer dan enkele uren in beslag namen. Hoewel dit ook door sommige vaders als een nadeel werd ervaren, was de beperkte duur voor een aantal van hen een welkome tijdslimiet. Niet duidelijk is of het feit dat de omgangsregeling 1½ jaar na de echtscheiding door het kind (en de vader) als prettiger werd ervaren, te danken was aan de interventie van de hulpverleners, aan de toename van het aantal logeerpartijen of aan het feit dat men na verloop van tijd weer meer gewend was aan de situatie. Adolescenten bleken afnemende contacten te hebben en waren daar over het algemeen tevreden mee.

De rechter

Van de kinderrechter wordt verwacht op dit raakvlak van gevoelsmatige behoeften en problemen van ouders en kinderen, beslissingen

te nemen. Hoewel rechters die zich met de voogdijvoorzieningen en omgangsregelingen bezighouden dikwijls over jarenlange ervaring beschikken, zullen velen het eens zijn met een uitspraak van een Amerikaanse rechter dat familiezaken hem meer pijn en moeite plegen te bezorgen dan welke zaak ook.

Vooraf in de Amerikaanse literatuur komt dan ook nogal eens de vraag aan de orde of voor deze moeilijke en belangrijke jurisdictie niet speciale gezins- en familierechtbanken zouden moeten komen, met een grote inbreng van deskundigen. In dit verband is het van belang er op te wijzen dat de Amerikaanse rechter niet de beschikking heeft over een orgaan als de raad voor de kindbescherming, met uitzondering wellicht van de rechter in Michigan die door een enigszins vergelijkbaar adviesorgaan wordt bijgestaan (Benedek 1972). Van Seters (1980) wijst er op dat er nog geen studie verricht is waarin de verschillende opvattingen van de Nederlandse (kinder)rechters over hun werk in echtscheidings- en omgangszaken zijn vastgelegd.

Uit enkele publikaties (MacGillavry 1978) en gesprekken met kinderrechters is bekend dat rechters die belast zijn met deze zaken, uiteenlopende opvattingen hebben bv. over de vraag of het in het algemeen wenselijk is in een zo vroeg mogelijk stadium, eventueel voorlopig, een regeling vast te leggen of dat het over het algemeen beter is de ouders en de kinderen eerst wat tot rust te laten komen. Ook zal de ene rechter vanuit zijn overtuiging dat een omgangsregeling bijna altijd in het belang van het kind is, vasthoudender zijn ten aanzien van het tot stand komen ervan dan de ander. Tenslotte is bekend dat (kinder)rechters niet allen dezelfde opvattingen hebben over de waarde van het 'horen' van het oudere kind, dat onder de huidige wetgeving nog niet zo dwingend is voorgeschreven als onder de toekomstige. Ook in de literatuur (o.a. Benedek 1977) wordt op de betrekkelijkheid van het 'horen' gewezen, aangezien gevreesd moet worden dat in een aantal gevallen de verklaring van het kind tengevolge van een loyaliteitsconflict slechts in geringe mate een weergave is van zijn oprechte wens. Bovendien zal het ene kind van 12 jaar rijper zijn dan het andere.

Dit alles was voor een commissie die in Denemarken in 1974 advies heeft uitgebracht op het gebied van het echtscheidingsrecht (Brun 1978) reden om te adviseren het recht 'om gehoord te worden' te vervangen door het 'recht op psychiatrisch onderzoek', zodat in conflictzaken nagegaan kan worden of het kind rijp genoeg is om de conflictueuze verhouding tussen de ouders te doorstaan en om er achter te komen wat de werkelijke wensen van het kind zijn.

Advocaten

Dat rechters en raden voor de kindbescherming het oogmerk hebben het belang van het kind centraal te stellen, lijkt nauwelijks te betwisten. Volgens sommigen (MacGillavry 1978) werkt het optreden van advocaten, die in de eerste plaats de belangen van hun cliënten behartigen, nogal eens extra polariserend, ten detrimente van de kinderen. Dit zou een reden kunnen zijn om de rol van advocaten in echtscheidingszaken voorzover het althans de kinderen betreft, terug te dringen. Hierbij dient te worden opgemerkt dat er vooral de laatste tijd veel belangstelling is van de zijde van de jonge balie om tot een meer gespecialiseerde kind-gerichte behandeling van deze zaken te komen, in samenwerking met hulpverlenende instanties. Uitgaande van de rechten van het kind gaan er wel stemmen op het kind als proces-partij te erkennen en het recht te geven op een eigen advocaat, zoals in sommige staten van Amerika bv. Michigan, mogelijk is (Smoor 1980). Van deze mogelijkheid zou zelden gebruik gemaakt worden. Minkenhof (1980) stelt voor de belangenbehartiging van het kind te laten vervullen door een derde vertrouwenspersoon, die met de toeziende voogdij wordt belast en in die functie kan bemiddelen. Met diezelfde suggestie komt een Deense onderzoekcommissie (Brun 1978). De vraag is wel of men voor zo'n delicate functie liefhebbers zal kunnen vinden of dat men daarvoor beter bij de professionele hulpverleners kan aankloppen.

Hulpverlening

De literatuur over de hulpverlening aan

ouders en kinderen, vóór, tijdens en na de scheiding is zo overvloedig dat een beschrijving daarvan een artikel op zich zou rechtvaardigen. Een algemene indruk is dat van hulpverlening vóór of in een vroeg stadium na de scheiding meer te verwachten is dan van hulpverlening op een later tijdstip waarop de ongelukkige interactie-patronen zich reeds hebben vastgelegd.

Een voorbeeld van een hulpverleningsproject in een vroeg stadium (1 tot 6 mnd. na de scheiding) is het reeds vele malen geciteerde Children of Divorce Project. Deze hulpverleningsinterventies waren geïnspireerd op de hulpverleningsmethodes gebruikt bij crisisinterventie en hadden een beperkt doel: het verminderen van de nadelige gevolgen van echtscheiding voor kinderen. De rechtstreekse contacten met kinderen gaven vooral de oudere kinderen de mogelijkheid over hun gevoelens te praten. Het interdisciplinaire team dat met deze hulpverlening was belast kwam tot de conclusie dat de optimale periode voor hulpverlening ligt tussen één tot zes maanden na de scheiding. Ouders en kinderen bleken betrekkelijk kort na de scheiding het meest ontvankelijk te zijn voor hulp en advies, die hier gegeven werd tijdens gesprekken met ouders en kinderen afzonderlijk (Wallerstein en Kelly 1980, Van Seters 1980). In ons land was het tot voor enige jaren in hoofdzaak de *raad voor de kinderbescherming*, die, afgezien van zijn adviseringsstaak ten opzichte van de rechter, in de praktijk de bemiddeling en voorlichting kreeg toebedeeld. In 1979 heeft de Staatssecretaris van Justitie richtlijnen uitgevaardigd die tot doel hadden de hulpverlening door de raden in deze zaken binnen een beperkt kader te houden, om te voorkomen dat de raden vervallen in de niet-acceptabele dubbele rol van adviserend lichaam en hulpverlener. Het ziet er naar uit dat de laatste tijd ook de vrijwillige hulpverleningsinstellingen dit werk tot hun taak gaan rekenen. In verschillende arrondissementen zijn samenwerkingprojecten gestart van raden voor de kinderbescherming, kinderrechtshulpverleners, instellingen voor de geestelijke volksgezondheid, het welzijnsveld en advocaten om door afspraken over tijdige inschakeling, verwijzing, samen-

werking alsmede voorlichting aan ouders en kinderen te komen tot een meer sluitend hulpaanbod.

Slotbeschouwing

Het wetsontwerp omtrent de omgangsregeling zoals dit 9 april jl. door de Tweede Kamer is aangenomen heeft als een van de uitgangspunten dat omgang na scheiding essentieel is voor de harmonische uitgroei van een kind. De juistheid van dit uitgangspunt wordt, althans volgens het thans beschikbare onderzoek bevestigd, zij het dat de omgangsrelatie aan bepaalde voorwaarden moet voldoen. Door een ander uitgangspunt, de versterking van de rechtspositie van de niet-voogd in de wet gestalte te geven, komt de wetgever tegemoet aan de reeds jarenlang geuite grieven van die ouders die vinden dat de huidige wetgeving hen machteloos maakt ten opzichte van de onwil van de voogd. In publicaties is sterk de nadruk gelegd op die onwil. Uit thans in Nederland beschikbaar onderzoek (omgang met elkaar 1978) is echter gebleken dat afwijzende beslissingen van de kinderrechters op verzoeken van de niet-voogd, niet alleen te maken hebben met de non-coöperatieve houding van de voogd, veelal de moeder, doch dat ook de houding en het gedrag van de niet-voogd vaak een reden vormt voor de afwijzing. Deze bevinding sluit aan bij de resultaten van het onderzoek van Wallerstein en Kelly dat een indicatie geeft welke factoren zoal de frequentie en de kwaliteit van de contacten beïnvloeden. Het Children of Divorce Project laat bovendien zien hoe men door voorlichting en advisering in een vroeg stadium kan proberen fouten aan beide kanten te voorkomen en/of bij te sturen. Hoewel de onderzoekers onder de indruk waren van de dapperheid waarmee sommige kinderen zich door de problemen heensloegen, bleken toch de meeste kinderen door het scheidingsgebeuren in een soort crisissituatie te raken, vooral wanneer zij niet goed voorbereid waren. Volgens de Amerikaanse deskundige Gardner, (1977) is een echtscheiding alleen verantwoord wanneer kinderen er door een scheiding op 'vooruitgaan'.

Dat kinderen het uit elkaar gaan van de ouders veelal geen verbetering vinden (Wallerstein en Kelly 1980), zal voor een belangrijk deel te wijten zijn aan het dagelijks gemis van de andere ouder.

Zal het nieuwe omgangsrecht de schade van de scheiding voor kinderen kunnen beperken? Het bestaan van een principiële regeling waarin de omgang als uitgangspunt is genomen, zal zeker tot een toename van het aantal omgangsregelingen leiden (niet in het minst op grond van afspraken tussen de ouders). Of deze zullen resulteren in omgangsrelaties die bijdragen tot de harmonische uitgroei van het kind, blijft afhangen van factoren waarop het recht geen invloed heeft. Voorts is een winstpunt dat het kind meer invloed krijgt op de beslissingen die over hem/haar genomen worden. Tenslotte zal het interessant zijn te volgen welke bijdrage de hulpverlening kan leveren aan het beter functioneren van omgangsregelingen na scheiding.

64

Abarbanel, A. Shared parenting after separation and divorce: a study of joint custody. *American journal of orthopsychiatry*, 49e jrg., nr. 2, april 1979, blz. 320–329.

Benedek, E. P., and R. S. Benedek. New child custody laws: making them do what they say.

American journal of orthopsychiatry, 42e jrg., nr. 5, oktober 1972, blz. 825–834.

Benedek, R. S., and E. P. Benedek. Post-divorce visitation: a child's right.

Journal of the American academy of child psychiatry, 16e jrg., nr. 2, 1977, blz. 256–271.

Beter omgangsrecht van kinderen en ouders na scheiding.

's-Gravenhage, Samenwerkingsverband beter omgangsrecht, 1980.

Børnekommissionen; udvalgsrapport nr. 4; Kindercommissie; kindercommissierapport nr. 4.

Z. pl., z. uitg., 1978.

Samenvatting Deens rapport.

Børn og skilsmisse.

Bris-bladet nr. 5, 1974, blz. 6–11.

Kinderen en echtscheiding.

Brun, G., K. J. Rump en P. Tzilmann.

Foraeldremyndigh heds- og samkvemsrets-sager.

Ugeskrift for retsvaessen, 21 januari 1978, blz. 17–26.

Resultaat van 2 jaar samenwerken tussen jurist en kinderpsychiater in voogdij- en omgangsrechtzaken.

Buxton, M. Controversy in child psychiatry: non-custodial parent visitation rights.

New Jersey State Bar journal, winter 1978, blz. 18–21.

Cnoop-Coopmans, A. J. 'Beyond the best interests of the child'.

Familie- en jeugdrecht, 2e jrg., nr. 2, 1980, blz. 62–65.

Echtscheidingen naar exacte duur van het huwelijk en aantal hierbij betrokken minderjarige kinderen.

Statistisch zakboek, 1980, blz. 39.

Frinking, G. A. B. De toekomstige ontwikkeling van het aantal echtscheidingen; een vergelijkende analyse.

Sociale Wetenschappen, 20e jrg., nr. 2, 1977, blz. 105–123.

Gardner, R. A. The parents book of divorce. New York, Doubleday, 1977.

Gisolf, R. C., en K. Blankman. Scheidingen in cijfers; een onderzoek naar een aantal door de Arrondissementsrechtbank van Amsterdam behandelde scheidingszaken; enkele uitkomsten en enig commentaar.

Familie- en jeugdrecht, 2e jrg., 1980, nr. 2, blz. 37–47.

Goldstein, J., A. Freud en A. J. Solnit. De toverformule: in het belang van het kind; met bijdr. van S. Simitis (1974) en M. Rood-de Boer.

Deventer, Kluwer, 1979.

Uit het Engels vertaald.

Oorspr. titel: Beyond the best interests of the child, 1973.

Haffter, C. Kinder aus geschiedenen Ehen; eine Untersuchung über den Einfluss der Ehescheidung auf Schicksal und Entwicklung der Kinder nach ärztlichen, juristischen und fürsorgerischen Fragestellungen.

Stuttgart, Huberbern, 1960.

Hoefnagels, G. P. Trouwen en scheiden, de relationele boedel en kinderen.

Nederlands juristenblad, nr. 30, september 1977, blz. 771–776.

Jacobson, D. S. The impact of marital separation; divorce and children: II. Interparent hostility and child adjustment. *Journal of divorce*, 2e jrg., nr. 1, 1978, blz. 1–9.

Jansen, I. Nieuwe voorstellen tot herziening van het omgangsrecht in verband met scheiding. *Familie- en jeugdrecht*, 3e jrg., nr. 1, januari 1981, blz. 19–25.

Jong, R. de, en L. Zink. Omgangsregeling; samenvatting van literatuur over de betekenis van echtscheiding en de daaruit voortkomende omgangsregeling voor kinderen van gescheiden ouders; met medew. van R. Lubbers en B. Baarda; Dl.1.

Utrecht, Instituut voor pedagogische en andragogische wetenschappen, 1980.

Koch-Nielsen, I. Børn og skilsmisser.

Orientering fra socialforskninginstituttet, nr. 2, 1980, blz. 4–5.

66

Kinderen en echtscheidingen.

Kulka, R. A., and H. Weingarten. The long-term effects of parental divorce in childhood on adult adjustment.

Journal of social issues, 35e jrg., nr. 4, herfst 1979, blz. 50–77.

Lempp, R., und D. Röcker. Die Kinder- und Jugendpsychiatrische Problematik bei Kindern aus geschiedener Ehe.

Zeitschrift für Kinder- und Jugendpsychiatrie, nr. 1, 1973, blz. 25–36.

Litjens, P. T. M. Omgangsregeling na echtscheiding in het belang van het kind?

Nederlands juristenblad, nr. 8, 19 februari 1977, blz. 188–192.

MacGillavry, D. H. Rechter moet actieve rol spelen bij omgangsregeling. *Welzijnsweekblad*, 3e jrg., nr. 45, 10 oktober 1978, blz. 10–11.

Minkenhof, A. A. L. Het ontwerp scheidingsprocesrecht en omgangsrecht.

Nederlands juristenblad, nr. 37, 25 oktober 1980, blz. 966–971.

Nuytinck, H. Het Belgische echtscheidingsrecht en het kind.

Kinderen en echtscheiding, themanr. *Jeugd en samenleving*, 9e jrg., nr. 3/4, maart/april 1979, blz. 259–267.

Omgang met elkaar; onderzoek naar de totstandkoming van omgangsregelingen na scheiding in zuidelijk Nederland; met medew. van C. H. L. van Heesch, W. A. M. Jansen, L. C. Kanis-Maas et al.
Deventer, Kluwer, 1978.

Omgang tussen ouders en kind na scheiding der ouders; rapport uitgebracht door de Gezinsraad op verzoek van het Ministerie van cultuur, recreatie en maatschappelijk werk.
's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1975.

Pagée, R. van. De echtscheiding geeft een nieuwe vorm aan mislukte verhoudingen.
TMW Welzijnsmaandblad, juli/augustus 1980, blz. 252–272.

Pot, M. De gebruikers van het rechtsinstituut 'De omgangsregeling'.

Groningen, Vakgroep rechtssociologie en rechtsfilosofie, afdeling rechtssociologie, juridisch instituut, 1979.

Rechtssociologische mededelingen, 3.

Prinsen, P. J. A. Omgangsrecht.

Advocatenblad, 60e jrg., nr. 12, 11 juli 1980, blz. 278–284.

Rood-de Boer, M. Gezags- en omgangsregeling na echtscheiding.

Advocatenblad, 59e jrg., nr. 7, 6 april 1979, blz. 146–147, 4 mei 1979, blz. 189–190, 15 juni 1979, blz. 229–231.

Rosen, R. Children of divorce — what they feel about access and other aspects of divorce experience.

Journal of clinical child psychology, 6e jrg., nr. 2, 1977, blz. 24–27.

Schie, J. van. Wat vind het kind van omgangsrecht?

Volkskrant, 6 december 1980.

Schwartz, A. A. 'Omgangsregeling is iets onmenselijks'; P. Sinnema in gesprek met Mevr. Schwartz bij haar afscheid als kinderrechtster
Parool, 3 januari 1981.

Seters, W. van. Kind, gezin en echtscheiding.
Deventer, van Loghum Slaterus, 1980.

Smoor, M. L. Omgangsrecht in de Verenigde Staten.

Familie- en jeugdrecht, 2e jrg., nr. 4, juli 1980, blz. 106–118.

Snijders, H. J. Afschaffing van de rechterlijke omgangsregeling na echtscheiding?

Nederlands juristenblad, nr. 20, mei 1977, blz. 525–531.

Uittreksel uit een Deens rapport van een huwelijkscommissie over de voorwaarden van echtscheiding en scheiding van tafel en bed. Z.pl., z. uitg., 1974.

Van gunst naar recht; conclusies en voorstellen van de werkgroep 'Omgangsrecht'. Utrecht, Werkgroep omgangsrecht. 1978.

Verslag 1977/1978 van de Directie kindbescherming van het Ministerie van Justitie. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1978.

Wallerstein, J. S., and J. B. Kelly. Effects of divorce on the visiting father-child relationship.

American journal of psychiatry, 137e jrg., nr. 12, december 1980, blz. 1534–1539.

Wallerstein, S., and J. B. Kelly. Surviving the breakup.

New York, Basic books, 1980.

Joint custody': oplossing of illusie?*

door E. P. Benedek en R. S. Benedek

Inleiding.

Gemeenschappelijk gezag na echtscheiding zou wel eens het meest controversiële onderwerp van discussie op het gebied van echtscheiding kunnen worden. Uitgesproken voorstanders vinden dat deze gezagsregeling na echtscheiding voor de meeste ouders geschikt is of zelfs voor alle, tenzij één van de ouders overtuigend kan aantonen, dat het voor hen een ongeschikte regeling is. Anderen betogen, met even grote overtuiging, dat het slechts zelden of nooit raadzaam is het gezag aan beide ouders op te dragen. Opgemerkt moet worden dat het idee niet geheel nieuw is. Beschikkingen, waarbij de ouders beurtelings met de voogdij belast worden, kwamen begin deze eeuw in veel staten vaak voor. Kennelijk is deze gedachte later uit de gunst geraakt. Vandaag de dag wint de filosofie achter deze begrippen weer veld, terwijl ook de rechterlijke macht steeds meer voor deze benadering begint te voelen. Het is onduidelijk wat precies de redenen voor deze hernieuwde belangstelling zijn. Vervaging van traditionele rolpatronen en toegenomen twijfel ten aanzien van de veronderstelling, dat de kinderen het beste aan de moeder toegewezen kunnen worden, zijn waarschijnlijk factoren die een rol spelen. Het zal ook wel te maken hebben met de reactie op het feminisme, d.w.z. het opkomen voor de rechten van vaders. Het leed en de destructie, die met de huidige regelingen gepaard gaan, dragen natuurlijk mede bij tot het enthousiasme voor een verandering in deze situatie. Toch is het jammer, dat ondanks de belangstelling voor

* Dit is een verkorte weergave van: Joint custody: solution or illusion? in: American journal of psychiatry, 136e jrg., nr. 12, december 1979, blz. 1540-1545.

'joint custody' er slechts weinig licht is geworpen op de vraag in hoeverre een dergelijke regeling wenselijk is.

Begripsbepaling.

Een definiëring van het begrip is noodzakelijk aangezien het onze ervaring is, dat ouders die er wel wat in zien heel verschillende dingen willen bereiken en verschillende verwachtingen hieromtrent koesteren.

Op drie fundamentele punten verschilt het van de traditionele, enkelvoudige voogdij. In de eerste plaats wordt hiermee de gelijke verantwoordelijkheid van de ouders voor de fysieke, emotionele en zedelijke ontwikkeling van het kind erkend. Vervolgens betekent het dat ouders gezamenlijk het recht hebben beslissingen te nemen die het kind direct raken en hiervoor ook gezamenlijk verantwoordelijk zijn. Tenslotte is het de bedoeling dat het kind, zowel bij de één als bij de ander een behoorlijk gedeelte van de tijd woont. Deze kenmerken kunnen op verschillende manieren naar voren komen. Zo kan het kind om de dag bij één van de ouders wonen, maar ook om de week, maand of jaar. Het kan ook zijn dat deze tijd niet gelijk verdeeld wordt. Sommige ouders willen alleen betrokken worden bij de meer belangrijke beslissingen, terwijl anderen ook zeggenschap willen hebben over routine-beslissingen. Ook is het mogelijk dat de ouders hoofdzakelijk geïnteresseerd zijn in slechts één van de hierboven genoemde kenmerken. Een gezagsregeling, waarbij één van de drie kenmerken niet van toepassing is, zal wel minder risico opleveren maar ook de potentiële voordelen verkleinen. Aangezien in geval van enkelvoudige voogdij ook regelingen getroffen kunnen worden waarbij voordelen veilig gesteld worden, die gewoonlijk geassocieerd worden met gemeenschappelijk gezag, is het duidelijk dat er geen scherpe scheidslijn te trekken is tussen enkelvoudig en gemeenschappelijk gezag. Een beschikking, waarbij slechts één van de ouders tot voogd is benoemd, staat immers geen informele regeling in de weg die dicht bij een 'joint custody' komt, net zo goed als het aanvaarden van het gezamenlijke gezag in de loop van de tijd kan verwateren tot het

traditionele patroon. Generalisaties moeten dan ook met het nodige scepticisme bekeken worden.

Voor- en nadelen.

De kans is groot dat het gezag van beide ouders na echtscheiding het gevoel van verlies bij kinderen in geval van echtscheiding voorkomt en de voordelen bewaart van een twee-ouder opvoeding. Het gevaar dat kinderen hun loyaliteit tussen beide ouders moeten verdelen wordt verkleind.

Omdat beide ouders in grote mate contact blijven houden met hun kinderen, zullen zij niet dat gevoel van verlies, verdriet en eenzaamheid kennen, dat de ouder die niet tot voogd is benoemd vaak kent. Bovendien hoeft niet één van de ouders full-time voor zijn kind te zorgen, wat een aantal voordelen biedt, zeker in noodsituaties, zoals ziekte van één van beiden.

Het zowel voor ouders als voor kinderen belastende gevecht om de voogdijtoewijzing wordt vermeden. Deze oplossing zou zowel advocaten moeten aanspreken, aangezien ze niet graag willen verliezen, als ook rechters, omdat zij dan geen beslissing hoeven te nemen ten gunste van de één, en ten nadele van de ander.

De kans is groot dat ouders het gemeenschappelijke gezag echt wensen, op harmonieuze wijze de opvoeding ter hand zullen nemen wat hun kind in grote mate ten goede komt. Het is verstandiger om de wens van de ouders juridisch te sanctioneren en te ondersteunen dan dat zij op informele wijze een voogdijregeling tot stand brengen, die niet overeenstemt met de rechterlijke beslissing.

Onzekerheid en verdeeldheid, met name na een echtscheiding, is gewoonlijk schadelijk voor het kind. Een bestending van deze instabiele situatie wordt in de hand gewerkt door een gezagsbeschikking die inhoudt, dat het kind heen en weer geslingerd wordt tussen twee huizen, omgevingen en levensstijlen. Ook al wonen de ouders bij elkaar in de buurt en zijn er ook overigens niet veel verschillen, toch is het niet realistisch te veronderstellen dat deze situatie gehandhaafd zal blijven, zeker gezien de huidige mobiliteit van de bevolking. De

kans dat één van de ouders hertrouwt of dat de moeder buitenshuis gaat werken, maakt de situatie nog onzekerder.

Sommigen trachten de problemen te minimaliseren door hun kind in één huis te laten wonen, zodat moeder en vader bij toerbeurt moeten verhuizen, maar ook hier ontstaan problemen bij hertrouwen. Gewoonlijk hebben ouders ieder hun huis zodanig ingericht dat hun kind er voor langere tijd kan blijven wonen. Dit vergroot echter hun financiële lasten, die na een echtscheiding toch al zwaar zijn, nog meer.

Wanneer zij niet bij elkaar in de buurt wonen, zou je kunnen stellen dat de mate van samenwerking nog groter zou moeten zijn dan bij niet gescheidenen, om toch tot een positief resultaat te komen. De conflicten die over het algemeen na een echtscheiding rijzen, wijzen echter op een kleine kans van slagen. Per saldo zou het feit dat men gezamenlijk beslissingen neemt er wel eens toe kunnen leiden dat het kind aan onnodige verwarring en traumatische ervaringen wordt blootgesteld.

72

Aanbevelingen.

Het is van belang, dat uitgebreid onderzoek gedaan wordt naar de effecten van de verschillende gezagsvoorzieningen op lange en korte termijn. Op dit moment zijn de conclusies van voor- en tegenstanders immers slechts gebaseerd op vermoedens. Alvorens in een individueel geval te kunnen beslissen, is het noodzakelijk te achterhalen, waarom de ouders in dat geval juist de gemeenschappelijke zorg voor de kinderen wensen, opdat alle alternatieven goed bekeken kunnen worden. Sommigen hebben bijv. hoofdzakelijk het oogmerk om zich de toegang tot hun kind te verzekeren, of om een stem te hebben in de belangrijkste beslissingen aangaande hun kind. De ervaring leert, dat sommige ouders 'joint custody' wensen, zonder dat ze er echt over nagedacht hebben, terwijl bovendien de kans op succes erg klein is. Dit is het duidelijkst, wanneer zij het beschouwen als een symbool voor hun gelijkheid ondanks het feit dat ze niet van plan zijn in de buurt te blijven wonen niet met elkaar kunnen samenwerken en geen

vertrouwen hebben in elkaars ouderschap. Gemeenschappelijk gezag is ook niet aan te raden, wanneer dit het resultaat is van een compromis, dat dient om procesverlies te voorkomen. De kans van slagen is het grootst, wanneer de beslissing op een weloverwogen manier is genomen en beide ouders de filosofie achter het begrip onderschrijven. Het is dan ook duidelijk dat zij zowel de voor- als nadelen moeten kennen.

Een exacte formule, die voor elk geval bepaalt wat de beste oplossing is, is niet op te stellen. Wel is het mogelijk een aantal componenten aan te geven, die noodzakelijk zijn wil 'joint custody' kans van slagen hebben. Deze componenten bestaan weer uit een aantal elementen, aan de hand waarvan voor een gezin aangegeven kan worden in hoeverre elke component aanwezig is. Op grond hiervan kan dan een regeling voorgesteld worden, waarbij zowel met de wensen van de ouders, als de kans op succes rekening is gehouden. De volgende checklist is een illustratie van deze benadering.

De wens tot co-ouderschap: hoe graag willen zij het, heeft de beslissing een rationele basis, kennen zij de inhoud van dit begrip en de alternatieven, wat is de voorkeur van hun kind, is het financieel haalbaar?

Het engagement: zijn ze in staat het belang van het kind voorop te stellen, kunnen zij het ouderschap aan, in hoeverre zijn zij bereid tot zelfopoffering, hoe staat het met hun geestelijke flexibiliteit?

De bereidheid om het 'contract' na te komen: staan de ouders vijandig tegenover elkaar, wat zijn hun relatieve ouderlijke bekwaamheden, komen de levensstijlen van beiden overeen, zijn ze verdraagzaam met betrekking tot elkaars ouderlijke kwaliteiten, vertrouwen zij elkaar, wat is de houding van anderen die van belang zijn, zijn zij het eens over de belangrijkste waarden?

Samenwerking: zijn ze geneigd in de toekomst met elkaar samen te werken en hoe was dit in het verleden, wat is hun houding ten opzichte van overleg en gezamenlijke verantwoordelijkheid?

Nabijheid van elkaars woning: zijn ze van plan in dezelfde buurt te blijven wonen, is er

een objectieve basis voor de veronderstelling dat dit ook gebeurt?

De voorkeur van het kind is van belang bij elke gezagsregeling, in het bijzonder, wanneer gedacht wordt aan gemeenschappelijk gezag, omdat dit zowel van het kind als van de ouders vraagt om water bij de wijn te doen. Verzet hiertegen, met name door een kind in de puberteit, die weet wat de regeling inhoudt is funest.

Tot op zekere hoogte kunnen rechters en advocaten zelf op hierboven omschreven wijze bekijken in welke gevallen het raadzaam is beide ouders het gezag te geven en in welke niet. Een optimale taxatie vereist echter het inzicht van gedragswetenschappers. Het is immers noodzakelijk om er achter te komen wat de ware intenties en gevoelens van degene zijn, die de beslissing aangaat.

Conclusie.

74

‘Joint custody’ is het geëigende middel om de betrokkenheid van beide ouders bij het leven van hun kind zo groot mogelijk te maken. Het is echter niet geheel uitgesloten, dat dit in sommige gevallen ook via traditionele voogdij bereikt zou kunnen worden. Verder wordt de zorg voor de kinderen, die lichamelijk en geestelijk veel van een ouder vergt, gedeeld. Dit komt vermoedelijk zowel het kind als de ouder ten goede. Het is niet onredelijk om te veronderstellen dat de ouders die op een serieuze en realistische wijze beginnen aan het gezamenlijk uitoefenen van het gezag en hun enthousiasme hiervoor behouden, waarschijnlijk eerder de voordelen zullen genieten die deze regeling voorstaat, dan via een andere gezagsregeling het geval is.

Het verwarrende en tere karakter ervan kan echter niet zomaar terzijde geschoven worden. Men kan slechts gissen of een kind dit aankan. Het afwisselend bij de één en de ander wonen kan vernietigend werken, wanneer de ouders zover van elkaar afstaan dat geestelijke continuïteit uitgesloten is. Het is niet gewenst dat het kind constant te maken heeft met beroering en problemen met betrekking tot de uitoefening van het ouderlijk gezag. Bij het ontbreken van de vereiste samenwerking, wat vaak het geval is na echtscheiding

kan deze vorm van gezag desastreus zijn. De argumenten van voorstanders zijn niet overtuigend genoeg om de veronderstelling te rechtvaardigen, dat gemeenschappelijk gezag de voorkeur geniet boven andere gezagsregelingen, zonder dat dit bevestigd wordt door onderzoek. Dat onderzoek moet dan wel uitgebreider en overtuigender zijn dan hetgeen nu ter beschikking staat. Verder is nauwelijks een situatie te bedenken, waarin het gezag aan beide ouders opgedragen zou moeten worden, terwijl één van beiden de consequenties van deze regeling overziende, het hier volstrekt niet mee eens is. Aan de andere kant is er ook onvoldoende reden om te concluderen dat gemeenschappelijk uitgeoefend gezag ten alle tijde vermeden moet worden. In redelijkheid kan de conclusie getrokken worden, dat voordat onderzoek meer licht op de zaak geworpen heeft, de mogelijkheid om beide ouders het gezag te geven, overwogen en onderzocht moet worden, samen met andere alternatieven. Het kan dan op omzichtige wijze gebruikt worden voor die gevallen waarin dit een passende oplossing lijkt.

Tenslotte moet bedacht worden dat ouders onafhankelijk van de rechterlijke beschikking, informeel elke regeling overeen kunnen komen die zij maar wensen. Het verdient daarom aanbeveling hen bij te staan in het opstellen van een regeling tot co-ouderschap die een redelijke kans van slagen heeft en te zorgen voor een wettelijke sanctionering, in plaats van hen aan te moedigen de beschikking van de rechter te negeren en zich te storten in een regeling waarvan ze de consequenties nauwelijks overzien en waarbij mislukking bij voorbaat al vast kan staan,

Literatuuroverzicht

Strafrecht en strafrechtspleging

Criminologie

Psychiatrische zorg

Kinderbescherming

Politie

Drugs

Uitleen van tijdschriften

Van de artikelen, die in deze rubriek zijn gepubliceerd, kan een kopie worden aangevraagd bij het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatie Centrum van het Ministerie van Justitie, postbus 20301, 2500 EH 's-Gravenhage, tel 070-706553/55.

76

Strafrecht en strafrechtspleging

1

Blois, M. de. *Abortus en artikel 2 van de Europese conventie voor de rechten van de mens.*

Beschouwingen n.a.v. de beslissing van de commissie in zaak 8416/78.

Nederlands juristenblad, 56e jrg., nr. 6, februari 1981, blz. 141-150.

Artikel 2 van de Europese Conventie voor de rechten van de mens garandeert het recht op leven. In dit artikel bespreekt de auteur de interpretatie van dit recht door de commissie. De vraag naar de toelaatbaarheid van de legalisering van de abortus provocatus in verband met art. 2 is in Straatsburg maar zelden gesteld. De auteur geeft aan dat voor een toetsing van de betekenis van art. 2 een indirecte weg moet worden gevolgd. Hij bespreekt vervolgens enige jurisprudentie van de commissie die is gevormd rond klachten van slachtoffers van zo'n legalisering. Zijn conclusie is dat de conventie kennelijk geen duidelijke aanwijzingen bevat omtrent de vraag welke waarden bij het waardenconflict inzake de abortus provocatus moeten overwegen, met name omdat onzeker is of en in hoeverre het recht op leven van de ongeborene beschermd wordt door art. 2. Tot slot verklaart de auteur het te betreuren dat de commissie die weg naar het Hof heeft afgesneden met zijn huidige standpuntbepaling inzake

de abortus provocatus. De beslissing van de commissie past volgens zijn zeggen wel in het algehele beeld van de behandeling van het abortusvraagstuk in de lidstaten van de Raad van Europa. Met literatuuropgave.

2

Bouwman, M. *Er is geen garantie voor een milde dood.* Welzijnsmaandblad, 35e jrg., nr. 1, januari 1981, blz. 2-7 (N).

De auteur heeft een gesprek met dr. H. M. Terborgh-Dupuis, bestuurslid van de Nederlandse Vereniging voor Vrijwillige Euthanasie en met mr. dr. A. Baronesse van Till-d'Aulnis de Bourouill, secretaris van de Stichting Vrijwillige Euthanasie. Meer dan de helft van de Nederlanders blijkt volgens een onderzoek door Bureau Langendijk, in opdracht van de Nederlandse Vereniging voor Vrijwillige Euthanasie, vrijwillige euthanasie toelaatbaar te achten. Het aantal aperte tegenstanders van euthanasie daalt aanzienlijk volgens de resultaten van dit onderzoek. Zowel de Stichting als de Vereniging kwamen in 1980 met een publicatie waarin euthanasie en hulp bij zelfdoding min of meer in één adem genoemd worden. Het gaat respectievelijk om de discussienota 'euthanasie en zelfdoding' en het rapport 'suicide en strafrecht'. In beide publicaties wordt getracht een aantal toelaatbaarheidseisen vast te stellen voor hulp bij milde zelfdoding. In grote lijnen komen de aanbevelingen met elkaar overeen. Beide rapporten claimen de verstrekking van een middel voor een zachte dood voor de professionele hulpverlening, met als spil de arts. Zowel de Stichting als de Vereniging willen onder bepaalde voorwaarden euthanasie en hulp bij zelfdoding uit de strafsfeer halen. De vereniging wil daarvoor de wetgeving veranderen, dus parlementaire behandeling. Bij de Stichting wil men bezien of dat wel zo nodig is.

3

Hoens, J. *Rassendiscriminatie en het wetsontwerp tot wijziging van het artikel 429 Quater Wetboek van Strafrecht.* Nederlands juristenblad, 56e jrg., nr. 10, 7 maart 1981, blz. 259-265.

In dit artikel gaat de auteur in op het wetsontwerp tot wijziging van art. 429 Quater Wetboek van Strafrecht. De inhoud hiervan wordt besproken en de ontoereikendheid gedemonstreerd aan de hand van ontwikkelingen in het buitenland (indirecte rassendiscriminatie) en de jurisprudentie inzake rassendiscriminatie bij horecagelegenheden. Tevens zijn een aantal civielrechtelijke uitspraken betreffende rassendiscriminatie opgenomen. De schrijver stelt dat de effectiviteit van juridische wegen ter bestrijding van rassendiscriminatie direct gerelateerd is aan de

beschikbaarheid van financiële en maatschappelijke voorzieningen voor etnische minderheden, in welk opzicht Nederland al jaren tekort schiet. Uitvloeisel van dit uitgangspunt is dat bij een beleid gericht op het vormen van dergelijke voorzieningen van overheidswegen zo veel mogelijk stelling zal moeten worden genomen tegen de wijd verbreide opvatting dat de juist genoemde minderheden de oorzaak zijn van maatschappelijke problemen, als werkloosheid en woningnood. De conclusie van de schrijver is dat het wetsontwerp eerder symboolwetgeving beoogt tot stand te brengen, dan daadwerkelijk bij te dragen tot het verbeteren van de positie van etnische minderheden.

Met literatuuropgave.

4

Mulder, G. E. *Nieuwe bepalingen betreffende de strafbaarstelling van pornografie en exhibitionisme*. Delikt en delinkwent, 10e jrg., nr. 10, december 1980, blz. 688–697 (N).

78

Bij Koninklijke Boodschap van 5 oktober 1979 werd bij de Tweede Kamer het Wetsontwerp tot wijziging van artikel 240 van het Wetboek van Strafrecht en van enige andere bepalingen ingediend. Volgens de auteur zijn deze wijzigingen tamelijk ingrijpend. Het blijkt dat de strekking van het tweede interim-rapport van de Adviescommissie Zedelijkheidswetgeving als uitgangspunt voor het wetsontwerp is genomen. Met de Commissie baseert het ontwerp zich op het recht op eerbiediging van het privé-leven, de vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst en de vrijheid van meningsuiting, zoals die onder meer in het Verdrag van Rome zijn neergelegd. Vervolgens gaat de auteur in op de verschijnselen van porno in musea en de naaktrecreatie in samenhang met het wetsontwerp. De schrijver is van mening dat de huidige wetgeving betreffende pornografie en exhibitionisme niet meer past bij de maatschappelijke evoluties en revoluties van de laatste decennia. De wetgever moet daarop reageren, maar niet enkel door terugtrekken. De schrijver betoogt dat ondanks de toegenomen vrijheid in de samenleving, de wet het kader zal moeten leveren om deze samenleving ook draaglijk te laten zijn voor degenen die moeite hebben zich datgene te laten welgevallen, waartoe anderen zich gerechtigd achten.

5

Plas, A. van der. *Een machtsnormerende en een instrumentele betekenis van schuld*.

Delikt en delinkwent, 11e jrg., nr. 2, februari 1981, blz. 85–102 (N).

Naar aanleiding van een eerder voorstel van Van Veen in Delikt en delinkwent om de in de jurisprudentie ontwikkelde ongeschreven strafuitsluitingsgronden af te schaffen, gaat de schrijfster van dit

artikel nader in op de rol van 'schuld' in ons strafrecht. Ze onderscheidt een aantal strafrechtelijke betekenissen van schuld en bespreekt deze vanuit twee polaire visies, die men op strafrecht kan hebben: een machtsnormerende en een instrumentele visie. Binnen dit kader zoekt de schrijfster enerzijds naar strikt juridische kritiek op het voorstel van Van Veen, dat wil zeggen kritiek die binnen de logica van zijn eigen redenering op hem te leveren valt. Anderzijds probeert ze mede vanuit een rechtsvergelijkende invalshoek aan te geven waarom het voorstel, zoals dat i.c. Van Veen werd gelanceerd, niet los gezien mag worden van het meer algemene karakter en de historische ontwikkeling van ons strafrechtssysteem. Slechts dan zal men in staat zijn de volledige consequenties van bepaalde veranderingen binnen het strafrechtssysteem te begrijpen.

6

Ralphs, P. *Community service: A going concern, but where to?*

International journal of offender therapy and comparative criminology, 24e jrg., nr. 3, 1980, blz. 234-241.

Tussen 1976 en 1980 is er in vrijwel geheel Engeland en Wales de 'community service' van de grond gekomen. Hierbij zijn echter inmiddels de nodige vragen gerezen. De auteur geeft aan dat de maatregel zeer frequent wordt toegepast. De reden hiervoor is volgens hem dat hij in juridische kring geaccepteerd is als enerzijds punitief en anderzijds constructief. De principiële vraag of hij in de kern bestraffend of vormend zou zijn, is volgens hem nog niet beantwoord. Het feit dat de 'community service' vaak wordt opgelegd, betekent nog niet dat men het over de onderliggende basisfilosofie eens is. Ook voor de Reclasseringsdienst is de 'community service' een dankbare taak. Het werk is goed te organiseren en wordt mede daardoor goed gedaan. Toch rijzen er, met name bij het leggen van accenten, nog steeds vragen m.b.t. het karakter van de 'community service'. Zolang er geen keuzes gemaakt zijn, kan men zich afvragen waar het met dit instituut naar toe moet.

7

Steenhuis, D. W. *Coördinatie van beleid t.a.v. rijden onder invloed.*

Tijdschrift voor alcohol, drugs en andere psychotrope stoffen, 7e jrg., nr. 1, maart 1981, blz. 1-2 (N).

Coördinatie van overheidsbeleid is een bekend probleem. Zo ook op het gebied van alcohol en verkeersveiligheid. Terwijl het ene departement zich tolerant opstelt tegenover de reclame voor alcoholgebruik, subsidieert een ander departement voorlichtingsprojecten om het alcoholgebruik tegen te gaan. Aldus worden de effecten van het optreden van het ene apparaat al bij voorbaat ongedaan gemaakt

of op zijn minst ongunstig beïnvloed door de resultaten van het beleid van het andere. Ook op lokaal en regionaal niveau speelt het probleem van coördinatie van beleid. De schrijver acht het raadzaam dat politie en justitie moeten proberen om andere instanties, met name het bestuur, bij hun beleid te betrekken. Gedacht kan worden aan een zgn. experiment met het driehoeksoverleg tussen de burgemeester, de korpschef en de officier van justitie. De auteur acht het ook de hoogste tijd dat de Interdepartementale Stuurgroep Drug-beleid, die recentelijk ook de coördinatie van het alcoholbeleid heeft toegewezen gekregen, zich gaat bezinnen op de te nemen maatregelen om het alcoholprobleem m.b.t. de verkeersveiligheid te verbeteren.

8

Thomson, R. J. , and M. T. Zingraff. *Detecting sentencing disparity: some problems and evidence.* American journal of sociology, 86e jrg., nr. 4, januari 1981, blz. 869-881.

80

Het grote aantal tegenstrijdige onderzoeksresultaten van het onderzoek naar de verschillen in de straf-toemeting, vraagt naar de mening van de auteurs om een nadere beschouwing van deze onderzoeken. Zij veronderstellen dat m.n. contextuele factoren verantwoordelijk zijn voor deze verschillen. In dit artikel bespreken zij vijf van deze factoren, t.w. de tijdsverschillen tussen de metingen, de juridische verschillen, de verschillen tussen de rechters, de verschillen tussen de types beslissingen en de verschillen die samenhangen met de relatie tussen dader en slachtoffer. Met inachtneming van deze verschillen, onderzoeken zij vervolgens de samenhang tussen raciale kenmerken en de beslissingen. Zij concluderen dat er van een zekere samenhang kan worden gesproken. De onderzoekers die dit ontkennen zouden volgens hen tot een andere uitkomst komen indien zij de contextuele factoren in het onderzoek zouden betrekken. Vooral de invloed van de tijdsfactor wordt naar hun mening bij dit soort onderzoek ten onrechte nog wel eens verwaarloosd. Met literatuuropgave.

Criminologie

9

Barnett, H. C. *Corporate capitalism, corporate crime.* Crime and delinquency, 27e jrg., nr. 1, januari 1981, blz. 4-23 (USA).

De auteur gaat nader in op de belangrijke relatie tussen het Amerikaanse kapitalistische systeem dat gebaseerd is op de vele grote ondernemingen, en de criminaliteit die door deze ondernemingen wordt gepleegd. De economische macht van de ondernemingen is tegenover de staat vaak zo groot, dat deze weinig gewicht in de schaal kan leggen als het gaat om be-

langenstellingen. Dit blijkt duidelijk uit de conflicten die kunnen rijzen rond de vereiste bescherming van mens en milieu tegen schadelijke en gevaar opleverende produkten. Het individu wordt tegen de macht van ondernemingen beschermd door wettelijke regelingen. De historische zwakte van de staat heeft er volgens de auteur toe bijgedragen dat er op dit terrein ook een zwakke wetgeving tot stand is gekomen. Indien men werkelijk wil voorkomen dat de ondernemingen met hun criminele handelingen zullen voortgaan, dan moet men van de ondernemingsgewijze georganiseerde kapitalistische structuur van het economische bestel in het land af.

Met literatuuropgave.

10

Braithwaite, J. *The myth of social class and criminality reconsidered.*

American sociological review, 46e jrg., nr. 1, februari 1981, blz. 36-57 (USA).

In dit artikel betreft de auteur een viertal eerder in dit tijdschrift verschenen publicaties over de correlatie tussen sociale afkomst en criminaliteit, tegenover een breed overzicht van het mogelijke bewijs van deze correlatie. Aan de hand van de grote hoeveelheid empirisch bewijs kan geconcludeerd worden dat er een samenhang bestaat tussen de sociale afkomst en het begaan van criminaliteit. De studies die gemaakt zijn met behulp van de zgn. 'self-report' methode, slagen er niet in om een consistent bewijs te leveren van de genoemde correlatie. Deze studies tonen echter wel grotere criminaliteitsverschillen tussen de verschillende sociale klassen dan op grond van het toeval mogelijk zou zijn. De studies van de officiële geregistreerde criminaliteit tonen allen een zeer duidelijk verschil in criminaliteit tussen de verschillende sociale klassen aan. De auteur tracht aan de hand van zijn onderzoek te komen tot klasse-theorieën die in staat zijn te verklaren waarom bepaalde vormen van criminaliteit onevenredig veel begaan worden door personen uit lagere sociale milieus en andere vormen van criminaliteit juist weer door mensen uit hogere sociale milieus begaan wordt.

Met literatuuropgave.

11

Kaligin, Th. *Wege und Irrwege bei den Abschreibungsgesellschaften.*

Kriminalistik, nr. 2, februari 1981, blz. 62-65 (BRD).

Volgens de auteur is de juridische situatie rond de 'Abschreibungsgesellschaften' zeer onoverzichtelijk. Hierbij spelen verschillende factoren een rol. De rechtsvorm wordt o.a. bepaald door de maatschappelijke vraag, de belastingtechnische aspecten en de eisen in het betalingsverkeer. Dit kan zeer onbevredigende gevolgen hebben voor de strafrechtelijke handhaving van de betreffende rechtsregels. Neemt men daarbij bovendien de zeer beperkte middelen

in ogeschouw die het handhavingsapparaat ten dienste staan, dan wordt duidelijk waarom zo weinig delicten op dit gebied kunnen worden opgespoord en vervolgd. Men stuit bij de vervolging direct op bewijstechnische moeilijkheden in het strafproces. Wat dan uiteindelijk vervolgd kan worden is vaak relatief tamelijk onbetekenend. In zijn slotwoord concludeert de auteur dat ook het zgn. bedrogsartikel tekort schiet bij de strafrechtelijke handhaving van de regels m.b.t. deze vennootschap. Naar zijn mening is de wetgever verplicht hiervoor een betere regeling te treffen, zodat deze rechtsvorm maatschappelijk kan functioneren zoals dit behoort. Met literaturopgave.

12

Kern, R. P., and W. D. Bales. *Measuring the severity of selfreported delinquency: The development of a seriousness scale.*

The journal of criminal law and criminology, 71e jrg., nr. 4, winter, 1980, blz. 637-645 (USA).

82

Zoals bekend kunnen we nogal wat vraagtekens zetten bij de nauwkeurigheid en de betrouwbaarheid van de officiële criminaliteitsstatistieken. De kritiek op deze officiële statistieken heeft geleid tot de ontwikkeling van een aantal nieuwe methoden en technieken van meten. Een van de meest populaire methoden is die van de zgn. 'self-report'.

Deze techniek die steunt op de aangifte van criminaliteit door de burgers zelf wordt steeds vaker gehanteerd. Ze heeft echter een geringe technische ontwikkeling doorlopen. Gebleken is dat de nauwkeurigheid niet overtuigend is en ook deze methode van meten zegt meer over de kwantiteit van de criminaliteit dan van de kwaliteit. Ook vertonen dergelijke statistieken onderling nogal wat tegenstrijdigheden. In dit artikel trachten de auteurs een model te ontwikkelen dat aan deze bezwaren tegemoet komt. Zij gaan daarbij uitvoerig in op de technische en mathematische kanten van de gebruikte methodologie en analyse.

Met literaturopgave.

13

Korte, C. *Urban-nonurban differences in social behavior and social psychological models of urban impact.*

Journal of social issues, jrg. 36, 1980, nr. 3, blz. 29-51 (USA).

Doorgaans blijken de verschillen tussen geurbaniseerde en niet geurbaniseerde gemeenschappen in uitingvorm van sociaal gedrag betrekkelijk gering. In stedelijke gebieden is er minder contact tussen burens en toont men zich minder hulpvaardig en begrijpend tegenover vreemdelingen. Sociale contacten tussen vrienden en familieleden blijken in grote steden even frequent als in kleinere woongemeenschappen. Deze conclusies, die de schrijver ontleent aan door hem verricht en hier besproken

literatuuronderzoek, passen in de modellen van Milgram en Fischer. Het model van Wirth vindt hij niet bevestigd en in zekere mate is dit ook het geval met het door Gans ontwikkelde model. De schrijver bespreekt of persoonlijke relaties, zoals vriendschappen, belangrijker zijn dan burenen-contacten en contacten met vreemden. Relaties met burenen en vreemden blijken gevoeliger te zijn voor situationele veranderingen dan vriendschappen en familieverbanden, omdat deze laatste meer invloed ondergaan van persoonlijke waarden en attitudes. Het wonen in steden verandert dus niet de mensen, maar wel hun leefsituaties. Het artikel besluit met een onderzoek, dat de schrijver deed in Turkije met dezelfde probleemstelling.

Met literatuuropgave.

14

Pauwels, R. *Het nut en de betekenis van 'victimization surveys'*.

Tijdschrift voor criminologie, 23e jrg., nr. 1, januari/februari 1981, blz. 40-50 (N).

Naar het oordeel van de auteur kunnen 'victim surveys' worden onderverdeeld in 'omvattende' en 'speciale' bevragingen. De 'omvattende' slachtoffer-enquêtes doen onderzoek naar de meeste vormen van criminaliteit met individualiseerbare slachtoffers in een bepaald, meestal uitgebreid geografisch gebied. Zij pogen op deze wijze een beeld te geven van het criminaliteitsvraagstuk vanuit het perspectief van het slachtoffer. De speciale bevragingen concentreren zich op bepaalde misdrijven of op een bepaald thema. In dit artikel gaat de auteur met name in op het nut en de beleidsmatige consequenties van de 'omvattende' bevragingen. Deze victim surveys kunnen tot een ruwe identificatie van slachtoffers bijdragen door basisinformatie te leveren over het voorkomen en de verdeling van het slachtofferschap van crimineel gedrag, over de bijdragen en eigenschappen van slachtoffers en over de omstandigheden waarin het delict zich voltrok en over de factoren die het slachtofferschap mede bepalen. De auteur wijdt daarbij bijzondere aandacht aan de rol van het slachtoffer als agent van sociale controle. Indien de criminaliteit wordt gezien als een maatschappelijk probleem, kunnen de victim surveys een grote bijdrage leveren aan de kennis over strafbaar gesteld gedrag.

Met literatuuropgave.

15

Roëll, A. *Interdisciplinaire criminologie: zinnig of onzinnig?*

Tijdschrift voor criminologie, 23e jrg., nr. 1, januari/februari 1981, blz. 31-40 (N).

Er bestaan verschillende opvattingen over de inhoud van een interdisciplinaire criminologie. Men kan een verklaring van crimineel gedrag vanuit verschillende disciplines tezamen bedoelen. Er wordt echter ook

wel geduid op de multidisciplinaire samenstelling van het onderzoekersteam. Daarnaast heeft deze term ook wel de betekenis van een synthese van theoretische elementen uit verschillende disciplines. Ten aanzien van multidisciplinair onderzoek in de eerste betekenis merkt de auteur op, met verwijzing naar een voorbeeld van zo'n onderzoek van Wolfgang, dat hij drie bezwaren heeft tegen deze methode. Men gaat hierbij uit van het denkbeeld dat de feiten voor de ideeën komen en dat alles in cijfers kan worden uitgedrukt, waarbij de statistische berekeningen garanderen staan voor de wetenschappelijkheid. Bij interdisciplinair criminologisch onderzoek in de tweede betekenis merkt de auteur op dat hier doorgaans coördinatieproblemen optreden t.a.v. de groep onderzoekers. Bij de laatste betekenis van interdisciplinair onderzoek gaat de auteur nader in op de psychofysiologische theorie van Mednick. Een theorie als deze vervangt volgens hem niet de sociologische criminologische theorie, maar moet met deze in een synthese komen tot een waardevoller geheel.

16

Whittingham, M. D. *Vandalism – The urge to damage and destroy.*

84

Canadian journal of criminology, 23e jrg., nr. 1, januari 1981, blz. 69–73.

In dit artikel gaat de auteur nader in op het vernielzuchtige gedrag dat men aanduidt met de term 'vandalisme'. Naar zijn mening betreft het hier niet één gedragsvorm die aan één categorie daders kan worden toegeschreven. Het is eerder een continuum van gedragingen die zowel bij jeugdigen als volwassenen voorkomen en meer of minder ernstig kunnen zijn. Hij stelt vast dat vandalisme aan de ene kant vaak een agressieve daad tegenover de samenleving als geheel is, hoewel er aan de andere kant ook een zekere behoefte aan communicatie met die samenleving in schuilt. Vandalen kunnen tot op zekere hoogte worden beschouwd als 'outsiders'. Daar een heel groot deel van vandalistisch gedrag niet wordt aangegeven, is het moeilijk dit verschijnsel te bestuderen. Er wordt wel gesteld, dat voornamelijk de afwezigheid van mogelijkheden om tot een positieve gedragsontwikkeling te komen, tot vandalistisch gedrag zou leiden. Preventieve programma's die hierop hebben voortgebouwd, blijken echter een wisselend succes te hebben. Men weet volgens de auteur nog heel weinig over de dwangmatige drang die achter dit vernielende gedrag schuilgaat.

Met literaturopgave.

17

Winkel, F. W. *Kleine milieucriminaliteit: pleidooi voor poenale voorlichting.*

Mens en maatschappij, 56e jrg., 1981, nr. 1, blz. 22–41 (N).

Een van de vormen die het milieuvraagstuk heeft

aangenomen is de zogenaamde 'kleine milieucriminaliteit'. De auteur wil in dit verband de aandacht vestigen op centrale- en preventiestrategieën. Tot nu toe wordt als preventiestrategie vooral de voorlichting toegepast, d.m.v. folders, stickers, radio- en TV-spots, terwijl de poenale voorlichting (met het accent op strafbaarheid) achterwege blijft. Ingegaan wordt vooral op vragen als: leveren de preventiestrategieën voldoende rendement, en zo niet, wat is daar de oorzaak van? De voornaamste bezwaren tegen poenale voorlichting worden besproken en getoetst aan internationale literatuur, waarbij ook nog argumenten pro poenale voorlichting aangegeven worden. Een definitief oordeel over deze zaken is niet te geven voordat specifiek, bij voorkeur experimenteel verkregen bewijsmateriaal beschikbaar is.

Met literatuuropgave.

18

Winkel, F. W. *Poenale voorlichting: een 'generale preventie'-experiment.*

Tijdschrift voor criminologie, 23e jrg., nr. 1, januari/februari 1981, blz. 21-31 (N).

De auteur bespreekt aan de hand van twee experimenten bij milieudelicten de effecten van poenale voorlichting. Kenmerkend voor poenale voorlichting is, dat de boodschappen expliciet refereren aan het strafbare karakter van het te beïnvloeden milieu-onvriendelijke gedrag. Men tracht zo het eenzijdige beeld dat het publiek heeft van criminaliteit, op te heffen. In de informatieverzorging kan men diverse generaal-preventieve componenten onderscheiden. De beide experiment-delicten hebben betrekking op het achterlaten van vuilnis. De proefpersonen worden met verschillende vormen van poenale informatie benaderd in combinatie met een beschrijving van een concreet delictsvoorval. De auteur concludeert uit de resultaten van dit onderzoek dat poenale voorlichting leidt tot een attitudeverandering in de gewenste richting en derhalve generaal-preventieve effecten heeft.

Psychiatrische zorg

19

Plaats, L. van der, en J. T. T. M. Feldbrugge. *De TBR-maximering.*

Delikt en delinquent, 11e jrg., nr. 2, februari 1981, blz. 111-116 (N).

In dit artikel gaan de auteurs nader in op de duur van de TBR. Zij vragen zich daarbij af of deze duur voor verantwoording van het Ministerie van Justitie moet liggen, of dat ze onder eigen verantwoording van de patiënt behoort. Een tijd lang heeft er een **tendens** bestaan naar algemene maximering van de duur van de TBR. Wanneer iemand iets doet wat onze samenleving schaadt, mag het redelijkerwijs

te verwachten zijn dat zijn omgeving een beroep op hem doet tot het (her-)nemen van de verantwoording en tot herstel. Met de cliënten die de auteurs in de Dr. H. van der Hoeven Kliniek opnemen, blijkt zoiets niet vaak te zijn gebeurd. Binnen het systeem van strafoplegging en tenuitvoerlegging is de dader niet meer een subject, maar is tot object gemaakt. Aan de dader zelf stelt veelal niemand meer verwachtingen. Voor een geslaagde resocialisatie echter is het essentieel dat er een beroep op de patiënt gedaan wordt om zelf weer verantwoording te gaan dragen voor het eigen gedrag en voor de omgeving waarbinnen men leeft. De schrijvers laten vervolgens zien hoe in concrete situaties waarin thans TBR wordt opgelegd men, met de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens erbij als perspectief voor zorgvuldiger samenleven, doelen moet stellen en daar met alle betrokkenen naar toe moet werken. De tijd die daarvoor nodig is hangt af van de mogelijkheden van de patiënt en moet niet worden beperkt door een maximumtermijn. Met literatuuropgave.

20

Praag, H. M. van. *Socio-biologisch psychiatrie; of: de wisselwerking tussen brein en omgeving.*

86

Tijdschrift voor psychiatrie, 23e jrg., nr. 3, maart 1981, blz. 140–150 (N).

De auteur is van mening dat de animositeit tussen biologische en sociale zienswijzen die zich in de dagelijkse praktijk van de psychiatrie nogal eens voordoet, ongegrond is. Hij verdedigt deze, volgens hem ook op theoretische gronden aannemelijke, stelling met behulp van enkele argumenten ontleend aan het empirische onderzoek. Deze tonen aan dat bepaalde prikkelconstellaties in het milieu 'the state of the brain' en daarmee het gedragsrepertoire van het individu diepgaand kunnen beïnvloeden. Omgekeerd heeft de 'state of the brain' invloed op de perceptie van de omgeving en onze reacties daarop. Voor dit type onderzoek naar de wederkerige beïnvloeding van brein en milieu stelt hij de term 'socio-biologisch psychiatrie' voor. Aan de hand van twee voorbeelden licht hij toe dat dit type onderzoek belangrijke consequenties lijkt te zullen gaan opleveren voor de behandeling van psychiatrische patiënten. De heersende antithetische opvatting over de toepasbaarheid van psychotherapie en farmacotherapie wordt zijns inziens reeds door de huidige, nog beperkte resultaten van het socio-biologische psychiatrische onderzoek gelogenstraft.

Met literatuuropgave.

Kinderbescherming

21

Gutierrez, S. E., and J. W. Reich. *A developmental perspective on runaway behavior: Its relationship to child abuse.*

Child welfare, 60e jrg., nr. 2, februari 1981, blz. 89-94 (USA).

In dit artikel wordt het weglopen van minderjarige kinderen besproken in relatie tot kindermishandeling door de ouders. Afzonderlijk zijn deze zaken vaak onderwerp van onderzoek geweest, maar zij waren nog niet met elkaar in verband gebracht. Het weglopen bleek een veel voorkomende reactie van kinderen op het gedrag van hun ouders. Dit gedrag is volgens de auteurs te verklaren vanuit het ontwikkelings-motivatief perspectief. Het kind ontvlucht eerder een vervelende situatie dan dat hij er met agressie op reageert. Deze gegevens zijn ontleend aan de rapporten van zogenaamde 'social case' workers. Zij komen tot de conclusie dat een groot deel van de 'weglopers' beschouwd kunnen worden als slachtoffer van hun situatie. Met literatuuropgave.

Politie

22

Baillargeon, D. L., and D. C. Smith. *In pursuit of safety: alternative patterns of police production in three metropolitan areas.*

Journal of social issues; 36e jrg., nr. 4, herfst, 1980, blz. 35-58 (USA).

In dit artikel geven de auteurs hun onderzoek weer naar de politie als producent van orde en veiligheid binnen de samenleving. Zij hebben daartoe zestig verschillende wijken onderzocht, welke gelegen waren binnen drie grote steden. Zij laten de verschillende manieren van handelen van de politie en de burgers zien. Zo wordt er onderzocht in hoeverre de burgers zelf bijdragen tot de orde en veiligheid en in hoeverre de resultaten van de politie op dit gebied afhangen van de grootte en samenstelling van een wijk. Duide-lijk blijkt dat bij de produktie van orde en veiligheid de basisregels zoals die in het industriële produktie-proces gelden, niet gehanteerd kunnen worden. De auteurs komen tot de conclusie dat de rust en veiligheid in een bepaalde wijk meer bepaald worden door het karakter en de demografische samenstelling van een wijk dan door de gehanteerde politieke middelen. Zij wijzen er dan ook op dat bij de poging om de veiligheid van de burgers te vergroten en de criminaliteit te doen verminderen, de aandacht meer gericht zal moeten worden op de burgers zelf dan op verandering van het politieapparaat. Met literatuuropgave.

23

Fijnaut, C. *De recherche in onderzoek.*

Delikt en delinkwent, 11 jrg., nr. 2, februari 1981, blz. 77-84 (N).

In het sociaal-wetenschappelijk onderzoek m.b.t. de politie dat de afgelopen 15 jaar in Duitsland,

Engeland, Nederland en de Verenigde Staten werd verricht, wordt weliswaar ruime aandacht geschonken aan de opsporingstaak van het politieapparaat, maar komen de justitiële diensten en speciaal de recherches zelf maar nauwelijks aan bod. De auteur van dit artikel stelt dat het onderzoek dat in Nederland tot nu toe in verband met de recherche is verricht, thematisch altijd al beperkt van inhoud is geweest. Niettemin wordt in de laatste jaren toch vooral het thema van de doeltreffendheid onder de loep genomen. Met name het W.O.D.C. richt haar aandacht in haar onderzoeken naar de aanpak van criminaliteit door de recherche, op dit aspect. De schrijver is van mening dat dergelijke onderzoeken naar de effectiviteit van recherchediensten ook wetenschappelijk belangrijk kunnen zijn. Echter dan moet het gehanteerde begrip 'effectiviteit' wel ruimer worden opgevat dan het aantal opgeloste zaken en aangehouden verdachten. Om zijn standpunt te verduidelijken, geeft de auteur een korte bespreking van het rapport 'Projectmatig rechercheren' van het W.O.D.C. De schrijver geeft kritiek op de keuze en de inhoud van het onderzoek. Hij acht het beleidsmatig, praktisch en wetenschappelijk van weinig betekenis. Tot slot geeft de auteur aan hoe naar zijn inzicht de onderzoeken in de toekomst er uit moeten gaan zien.

24

Oudheusden, H. K. A. van. *De politie als ergerlijk feit.*

Het tijdschrift voor de politie, 34e jrg., 3 maart, 1981, blz. 97-105 (N).

De auteur heeft dit artikel geschreven met het doel achtergrondinformatie te verschaffen en een mogelijke interpretatie, omtrent recente maatschappelijke ontwikkelingen en de plaats van de politie daarin. Sedert de Franse Revolutie wordt aan de begrippen individu en vrijheid een steeds grotere waarde toegekend. Zo karakteriseert de schrijver de zestiger jaren als een uitgesproken individualistische, subjectivistische reactie op een collectivistisch overwoekerde samenleving. In onze samenleving komen vanuit historisch perspectief gezien enkele fundamentele grondslagen in de knel. Het ontbreekt momenteel aan leidinggevende ideeën of sociale paradigma's. De auteur schetst deze stuurloosheid aan de hand van vier grote maatschappelijke problemen nl. het probleem van de gastarbeiders; abortus; het kraken van woningen en de kernenergieproblematiek. De politiek wordt meer en meer in de sfeer van de directe confrontatie en daarmee ook vaak in die van de bestaande openbare orde getrokken. Hierbij wordt dan het politie-optreden gebruikt als substituut om niet aan politiek te hoeven doen. Met literatuuropgave.

25

Verburg, J. J. I. *Opsporing, vervolging en getuigenis.*

Bestrijding van harde criminaliteit moet doelmatig en doelgericht zijn; zij zal daarmee wel steeds op de grenzen van het recht plaats vinden. Dit is geen bezwaar indien de rechterlijke controle op grensoverschrijding mogelijk is. In dit artikel gaat de auteur in op de toestand waarvoor een rechter zich geplaatst ziet, indien ten processe een mogelijke informant zich weigert uit te spreken en niet op de hem gestelde vragen antwoord geeft. De auteur richt zich hierbij op een politieel of justitieel functionaris, die wordt opgeroepen een verklaring af te leggen omtrent zijn aandeel in en de betrokkenheid bij de opsporing/vervolgning van het strafbaar feit, waarover in rechte geoordeeld moet worden. Gekeken wordt naar de politieman en de officier van justitie als een getuige en naar hun eventuele verschoningsrecht. De schrijver acht het gewenst, indien noodzakelijk, dat de officier van justitie, als primair belast met de vervolging, zich ter zitting als zodanig moet verantwoorden. De politieman kan zijns inziens als getuige worden gehoord. Hierbij kunnen wel vragen waarvan de rechter overtuigd is dat zij niet gesteld moeten worden, belet worden. Met literatuuropgave.

Drugs

26

Hingson, R., N. Scotch, N. Day and A. Culbert.
Recognizing and seeking help for drinking problems.
By R. Hingson, N. Scotch, N. Dayetal.
Journal of studies on alcohol, 41e jrg., nr. 11, november 1980, blz. 1102-1117 (USA).

Uit een onderzoek dat in Boston werd gedaan naar de vraag of mensen alcoholproblemen hadden, bleek dat van de 5314 ondervraagden 15 procent toegaf dat dit het geval was en dat zij daarbij professionele hulp nodig hadden. Nog eens 28 procent van de respondenten die alcoholproblemen hadden, verklaarden daarvoor in het verleden ook al eens behandeld te zijn. Bij een follow-up onderzoek onder de niet-respondenten, bleek dat er weinig systematische verschillen in uitkomsten waren tussen de deelnemers en de niet-deelnemers aan het onderzoek. Doel van het dertig minuten durend gesprek was vast te stellen of er verband was tussen drinkgewoonten en het levenspatroon van de ondervraagden (onder meer kontakten, financiële- en sociaal-economische status, huwelijk, e.d.). Met literatuuropgave.

27

Iwaarden, M. J. van. *Reclame en per capita alcoholconsumptie.*
Tijdschrift voor alcohol, drugs en andere psychotrope stoffen, 6e jrg., nr. 4, december 1980, blz. 133-142 (N).

De schrijver tracht aan de hand van literatuurgegeven te bepalen wat de invloed en functie is van alcoholreclame op het consumptieve gedrag. Eerst wordt de plaats van de reclame in ons economisch bestel besproken, evenals de theoretische achtergronden van de reclame. Daarna komen enige empirische onderzoeken aan de orde en tenslotte de situatie in Nederland. Tot slot wijdt de auteur een korte beschouwing aan het Nederlandse beleid en mogelijk alternatieven en de voor- en nadelen van een in te voeren etherreclame-verbod voor alcoholische drank. Op wetenschappelijke gronden definitieve beleidsaanbevelingen inzake etherreclame voor alcoholhoudende dranken formuleren is echter thans nog niet mogelijk gebleken.
Met literaturopgave.

28

Smart, R. G., and G. K. Jarvis. *Do self-report studies of drug use really give dependable results?* Canadian journal of criminology, 23e jrg., nr. 1, januari 1981, blz. 83-92.

90

Volgens de auteurs bestaat er een algemeen scepticisme t.a.v. de waarde van zgn. self-report studies op het terrein van het druggebruik. Men stelt daarbij dat de afwezigheid van enig direct belang voor de druggebruiker, leidt tot onjuiste informatieverstrekking m.b.t. de hoeveelheid gebruikte drugs. Daar komt nog bij dat het druggebruik in veel gevallen leidt tot geheugenstoornissen, waardoor de informatie onbetrouwbaar wordt. Er zijn volgens de auteurs echter geen alternatieven voor handen. Zij bespreken vervolgens de betrouwbaarheid van een aantal recente studies en komen daarbij tot de conclusie dat de laatste vijf jaar de betrouwbaarheid aanzienlijk is toegenomen. Men is zich steeds meer bewust geworden van het feit dat een toetsing bij deze onderzoeksmethode noodzakelijk is. Zij laten d.m.v. een vergelijking met de officiële statistieken het nut van de self-report studies op drugsgebied zien. Door gebruik te maken van leugencontrole vragen en andere parallel gehanteerde onderzoeksmethoden, is de waarde van de self-report studie op drugsgebied aanzienlijk toegenomen.
Met literaturopgave.

oekwerken

Over de adressen der bibliotheken waarbij de genoemde publikaties ter inzage kunnen worden gevraagd, kunnen inlichtingen worden ingewonnen bij het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, Schedeldoekshaven 100, 's-Gravenhage, tel. 070-706554/55.

Another look at vandalism bij 1600 youngsters.
King's Lynn, King's Lynn and district crime prevention panel, 1979.

Berleman, W. C. *Juvenile delinquency prevention experiments: a review and analysis.*
Washington, U. S. Department of justice, Law enforcement assistance administration, Office of juvenile justice and delinquency prevention, 1980.

Criminological aspects of the ill-treatment of children in the family.
Strasbourg, Council of Europe, 1980.
Fourth criminological colloquium, 26-28 november 1979.

Directory of automated criminal justice information systems, 1980.
Washington, U. S. Department of justice, Bureau of justice statistics, 1980.

Dijk, B. van, en P. van Soomeren. *Vandalisme; iets weten over vandalisme en wat er tegen te doen.*
's-Gravenhage, Landelijk bureau voorkoming misdrijven, 1980.

Dijk, J. J. M. van, en C. H. D. Steinmetz. *Crime prevention: an evaluation of the national publicity campaigns.*
The Hague, Research and documentation centre of the Dutch Ministry of justice, 1980.

Effect, The, of Islamic legislation on crime prevention in Saudi Arabia: proceedings of the symposium held in Riyadh, 9-13 oktober 1976.
Z. pl., Ministry of interior, Kingdom of Saudi Arabia, 1980.

Indicators of crime and criminal justice; quantitative studies; ed. by S. E. Fienberg and A. J. Reiss; in collab. with D. Seidman, R. F. Sparks, A. D. Biderman et al.

Washington, U. S. Department of justice, Bureau of justice statistics, 1980.

Keessen- van Luyken, M. *Evaluatieverslag van de gespreksbijeentkomsten rond het thema stervensbegeleiding/vrijwillige euthanasie.* Amsterdam, Leo Polak huis, 1979.

Kerner, H. J. *Kriminalitätseinschätzung und Innere Sicherheit; eine Untersuchung über die Beurteilung der Sicherheitslage und über das Sicherheitsgefühl in der Bundesrepublik Deutschland, mit verglichenen Betrachtungen zur Situation im Ausland.* Wiesbaden, Altek, 1980.
BKA-Forschungsreihe, 1980.

Kindesmisshandlung; erkennen und helpen. Bonn, Bundesministerium für Jugend, Familie und Gesundheit, 1979.

Kuehne, H., and K. Miyazawa. *Kriminalität und Kriminalitätsbekämpfung in Japan; Versuch einer soziokulturell- kriminologischen Analyse; mit einer Vorbemerkung von U. Dörmann; hrsg. von Bundeskriminalamt Wiesbaden.* Wiesbaden, BKA, 1979.
BKA-Forschungsreihe, Sonderband.

92

Kuijvenhoven, A. *Besluitvorming bij een gemeentelijk politiekorps.* Schiedam, z.uitg., 1980.
Doctoraalscriptie Erasmus universiteit, Rotterdam, Faculteit der sociale wetenschappen.

Legislative monitoring; case studies from the National legislature internship program; in collab. with B. Bowman-Gatewood, J. Burley, D. Dunham et al. Urbana-Champaign, University of Illinois, 1979.

Lissenberg, E. *Kinderen spreken recht; een onderzoek naar denkbeelden van kinderen over misdaad en straf.* Meppel, Krips repro, 1979.
Proefschrift Universiteit van Amsterdam.

Pappenfort, D. M., and T. M. Young. *Use of secure detention for juveniles and alternatives to its use; national study of juvenile detention.* Washington, U. S. Department of justice, Office of juvenile justice and delinquency prevention, Law enforcement assistance administration, 1980.

Police, The, and the prevention of crime; reports presented to the third criminological colloquium (1977). Strasbourg, Council of Europe, 1979.
Collected studies in criminological research, XVI.

Police, The, in the Netherlands. 's-Gravenhage, Centrale recherche informatiedienst, ca. 1980.

- Program plan for statistics 1977-1981.**
Washington, U. S. Department of justice, Law enforcement assistance administration, National criminal justice information and statistics service ca. 1977.
- Schreiner, A., en P. Mitchell.** *De geschiedenis van de Bijlmerbajes.*
Amsterdam, z.uitg., 1980.
- Skinner, G. H.** *Training needs assessment for criminal justice agencies.*
East Lansing, Michigan State university, 1980.
- Strafvordering en gevangeniswezen in Tsjecho-Slowakije.**
Amsterdam, Amnesty International, 1980.
Charta dokument, 16.
- Tigges, L. C. M.** *Early intervention by a probation agency; opinions and experiences; summary of the report.*
The Hague, Research and documentation centre, Ministry of justice, 1981.
- Timmers, J.** *Is de klant koning? Evaluatieverslag van het jongerenproject gericht op strafrecht-moeilijkheden (Jopros) te Den Haag.*
's-Gravenhage, z.uitg., 1980.
- Transformation sociale et délinquance juvénile.**
Strasbourg, Conseil de L'Europe, 1979.
- Veerman, J. J.** *Jeugdhulpverlening; impressies uit Victoria (Australië); verslag van een studiereis 1-24 december 1980.*
Leiden, Rijksuniversiteit, 1981.
- Verbrechensopfer, Das; ein Reader zur Viktimologie;**
hrsg. von G. F. Kirchhoff und K. Sessar.
Bochum, Brockmeyer, 1979.
- Verhoeven, J. C.** *Vroeghulp aan inverzekeringsgestelde minderjarigen te Amsterdam; een exploratief onderzoek.*
Amsterdam, Universiteit van Amsterdam, 1980.
- Willemse, F. P. M.** *Overmacht in het strafrecht.*
Zwolle, Tjeenk Willink, 1980.
Studiepockets strafrecht, 7.

Redactie

mr. T. Frank

mr. M.R. Duintjer-Kleijn

Coördinatie literatuuroverzicht

W.M. Been

Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatie

Centrum, Schedeldoekshaven 100,

Postbus 20301, 2500 EH 's-Gravenhage

Voor inlichtingen en adreswijzigingen

Telefoon 070-706558

Uitgave van

Het Ministerie van Justitie

Druk

Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage

Opname in dit blad betekent niet, dat de inhoud der artikelen het standpunt van de Minister van Justitie weergeeft.